

Fataburen

1981

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Jan-Öjvind Swahn

För bildurval och utformning av bildtexterna till artikeln
av Sten Carlsson ansvarar årsbokens redaktör

Främre omslaget visar (beskuren) en av de hand-
kolorerade konturetsningar med motiv från Finspång
som hovgravören Johan Peter Cumelin utförde vid
sekelskiftet 1800. Nationalmuseum.

Bilden på omslagets baksida är hämtad ur Nils Keylands
samlingar i Nordiska museet och föreställer ett par
värmlandsfinnar som bär lövkärvar, avsedda som foder
till (främst) fåren.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

© 1981 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohusläningens AB, Uddevalla 1981

ISBN 91 7108 201 8

Äldre invandringar från Finland i historia och tradition

Richard Broberg

När man talar om äldre finsk kolonisation i Sverige, torde man i allmänhet åsyfta den betydande inflyttning av finnar som från början av 1580-talet fortgick mer än ett halvsekel framåt och ledde till bosättningar på stora obebyggda moränområden, huvudsakligen i Svealand och södra Norrland. Därigenom uppstod i de tidigare öde skogsområdena mer eller mindre omfattande och enhetliga bebyggelser med namn som finnskog, finnmark eller finnbygd. De mest framträdande av dessa var belägna i gränsområdet mellan Dalarna och Gästrikland, i västra och norra Hälsingland, på Orsa sockens utskogar, i södra och västra Dalarna och angränsande delar av Västmanland, i Västernärkes skogsbygder och Tiveden och framför allt i de vidsträckta skogsområdena i Värmland. Med viss rätt torde man också kunna räkna hit de tidigt försvunna finnmarkerna i det inre av Södermanland och i Kolmården, särskilt om man beaktar deras roll som uppmarschområde i den finska bosättningsrörelsens etappvisa framryckning västerut.

De finnmarker som uppstod genom dessa invandringar skilde sig i många avseenden mycket påtagligt från de svenska bygderna. I finnmarken låg, i motsats till vad fallet var i svenskbygden, enstaka gårdar eller glesa bybildningar inne i storskogen, oftast på en höjd för att undgå frosten och gärna i lidläge mot söder på finkornig, vattenbevarande moränjord. Odlingssystemet var baserat på svedjebruk och byggnadsskicket starkt avvikande. Bostaden utgjordes av en sk rökstuga med den typiska rökugnen, och till gårdens bestånd av byggnader i övrigt hörde bastu, ria, kokhus och

ett flertal smärre hus och lador av delvis olikartad och ej sällan primitivare konstruktion än svenskbygdens ekonomibyggnader. Inom den finska bosättningens ramar rådde en i många avseenden skiljaktig föreställningsvärld, andra livsformer, seder och bruk, och påtagligast rjddes det främmande ursprunget av att där talades ett från svenskan högst avvikande, icke besläktat språk, som även fixerade omkretsen för bebyggarnas extensiva näringsfång medelst säreget klingande ortnamn långt ut i de omgivande skogarna. På områden med större nedsättningar, där den fäderneärvda kulturen med seg trohet och vanefasthet kunde värnas och med kraft motstå inflytelserna från närliggande svenskbygder, uppstod finska enklaver, som ganska länge kunde undgå assimilation och upplösning. Framför allt blev detta fallet i den största av de värmländska finnbygderna utmed norska gränsen i Fryksdalen och Klarälvdalen, som hade en homogen finsk bosättning inom ett brett skogsområde av 14–15 miles längd. I denna finnbygd har den finska kulturen och det finska språket segt försvarat sina positioner i tre århundraden och definitivt nödgats vika för trycket från den övermäktiga svenskbygden först för några få årtionden sedan.¹

Urbefolkning eller invandrare?

Det är naturligt, att förekomsten av finska nedsättningar inom vårt land av dylik art och omfattning relativt tidigt blev föremål för intresse och spekulationer om deras uppkomst, från vilken tid de härrörde sig och under vilka förhållanden de utvecklats

och fortlevat. Självfallet kom därvid forskningen att i alltför dominerande grad befatta sig med de värmländska finnbygderna, till stort förfång för den helhetssyn på dessa finska migrationsrörelser som kunnat utvinnas genom grundligare undersökningar även av de övriga bosättningarna. Till följd av denna ensidiga inriktning insåg man inte, att de värmländska finnmarkerna egentligen utgjorde slutfasen i en lång rad folkförflyttningar från Finland mot väster över den skandinaviska halvön. Under ett äldre forskningskede kom sålunda Värmlands finnbygder att tillmätas en alltför vördnadsvärd ålder. Samtidigt sökte man med hjälp av spridda uppgifter om finska bosättningar på andra håll i riket, liksom av ortnamn sammansatta med Finn- (tex Finnbäck, Finnhult, Finnveden m fl), till ortnamn knutna vandringar- och förklarings-sågner, spår efter äldre bebyggelser m m fastställa en finsk bebyggelse med mycket större utbredning än den etniska situationen egentligen medgav. Allt detta tjänade som gagneliga premisser för en slutsats i diskussionen om prioriteten bland folkstammarna i Norden, att finnarerna uppenbarligen var urfolket i vårt land eller att de inkommit i riket under tidiga historiska tidsåldrar. Dylka tolkningar, till vilka vi återkommer nedan, har ävenledes som "lärd" tradition på många håll trängt ned i folkets föreställningsvärld och där fått som följd nya sägenbildningar i en fortgående växelverkan, som kunnat understödja relativt sentida hypoteser om mycket gamla finnbosättningar.

Även om senare forskning insett bristerna i denna äldre historieskrivning, har den det oaktat inte mycket vinnlagt sig om att söka klarlägga ålder, orsaker och omfattning av finska invandringar till vårt land i äldre tider. När man underkänt hypoteserna om finnarnas tidiga tillvaro i Sverige, har man inte tillräckligt bemärkt, att många av de fakta, på vilka de är grundade, dock innefattar problem som kräver sin lösning. Eftersom man inte förfogat över ett tillräckligt belysande material om de tidigare förekomsterna av finnar i vårt

land, har man dels inte alltid undgått att ta intryck av den folkliga sägenbildningen, dels tenderat att underskatta förefintligheten av finnar utanför de egentliga finnbygderna och bedömt den som sporadiska uppträdanden, en handfull finnar osv. Då forskningen vidare fortsatt att i alltför hög grad befatta sig med framför allt de värmländska finnbygderna, har följden härav blivit, att den historiska bedömningen baserats på ett ofta alltför ungt källmaterial och därjämte ofta även på otillförlitliga folktraditioner. Ej heller har man kunnat vinna klar insikt om att det skett olika invandringar av finnar till Sverige, som uppburits av olika finska folkstammar samt haft skilda orsaker och syftemål och vilkas viktigaste invandringsskeden varit till tiden åtskilda från varandra. När man tex framhåller, att den finska invandringen till någon mellan-svensk bygd börjat på Gustav Vasas tid, kan detta i och för sig vara riktigt, men fortsätter man därefter att utan förbehåll redogöra för dess fortsättning kring århundradets slut och den därpå följande utvecklingen, kan man råka föra samman två invandringar, som inte har något annat gemensamt än att bägge utgått från Finland. Därjämte kan det även ha inträffat att man förbisett, att den äldre av dessa immigrationer föregåtts av medeltida befolkningsrörelser av samma ursprung och med likartade syftemål.

Medeltidens västfinska inflyttare

Det förhåller sig nämligen så, att invandring av finnar till Sverige ägt rum i varierande omfattning ända sedan tidig medeltid. Hur snart de första invandrarna anlant, efter det Finland kom att höra samman med Sverige, kan inte säkert fastställas. Säkra belägg föreligger emellertid så tidigt som från 1330-talet, och från denna tid till medeltidens slut träffas uppgifter om bortåt 600 finnar, företrädesvis från Mälardistriktet i det centrala Sverige, främst Uppland och i mindre omfattning Södermanland och Västmanland. Övriga förefintligen belägg avser Dalarna, Närke,

Västergötland, Östergötland och Småland. Det största antalet, omkring 85 procent, hör hemma i städerna, framför allt Stockholm, där flera hundra finnar finns antecknade i stadsböckerna från och med 1420-talet, och Arboga, vars tänkeböcker har uppgifter om 134 finnar från 1451 till medeltidens slut. Bortsett från Kalmar och Jönköping, som tillhoppa kan uppvisa ett 20-tal finnar från några årtionden under 1400-talet, finns det från sex andra städer endast enstaka uppgifter, av vilka de flesta, eller 6 stycken, härrör från Uppsala, äldst från 1360-talet. I städerna är de borgare, hantverkare, fiskare, drängar osv eller har lägre uppdrag i stadens tjänst; endast i enstaka fall har de uppnått någon högre post i stadsstyrelsen, såsom rådman, kämnär eldyl. Invandringen till landsbygden är starkt koncentrerad till trakterna norr om Mälaren, där Upplands centrala jordbruksbygder med över 50-talet finnar börjar avteckna sig som ett invandringsområde för folk från Finland. Nära nog alla dessa finnar är arrendatorer på kyrkans eller frälsets gårdar, de övriga synes tillhöra tjänste- eller arbetsfolket. En särskild grupp för sig bland de medeltida invandrarna österifrån utgöres vidare av nio finnar som bergsmän kring Stora Kopparberget i Dalarna, vilka förebådar en framtida större invandring till bergslagsbygderna.

Nära nog som en i alla avseenden direkt fortsättning på de medeltida invandringarna fortgår från nyare tidens början fram till slutet av 1570-talet en påfallande stor inflyttning från Finland till Sverige. Under denna period inkommer tusentals finnar mest under 1540- och 1550-talen, varefter antalet invandrare markant avtager under de tvenne årtiondena efter Gustav Vasas död. Uppland framstår nu alltmer som ett utpräglad invandringsområde med betydligt över 400 finnar i de viktigaste jordbruksbygderna i 122 av landskapets socknar. Koncentrationen är störst kring städerna Uppsala, Enköping och Sigtuna, var- till kommer Mälarens norra strandbygd, där finnarna i Trögden uppgår till över 4 procent av hela den skattebetalande befolk-

ningen. Nästan alla är bönder, varav ett 30-tal är självägande och huvudparten av de övriga arrendatorer på kronans, kyrkans och frälsets gårdar eller i ett mindre antal fall torpare och jordbruksarbetare. Utanför Uppland är finnarna talrika runt Mälaren men träffas för övrigt i de östliga landsändarna även söderut i Östergötland, Småland och to m på Öland. Västerut från Mälardalen förekommer finnar ganska talrikt i Närke's centrala områden och vidare ända ned på Västergötlands jordbruksbygder. Norr om Dalälvens nedre lopp uppträder nu också ett antal skattebetalande finnar i Gästrikland, framför allt i gränsbygderna utmed älven. Invandringen till Bergslagen har ökat kraftigt. Från det sydöstra bergslagsområdet i Dalarna upptages i skattelängderna för åren 1538–1552 ett 60-tal finnar som bergsmän, brukare av hyttdelar eller som andra skattebetalande deltagare i bergsbruket. De uppträder nu även i Norbergs bergslag i nordöstra Västmanland, i Nora bergslag i landskapets västliga nejder, på Värmlandsberg och i stor mängd som arbetare vid Sala silvergruva.

Dessa invandringar, såväl de medeltida som de därefter följande, visar i övervägande grad stor samstämmighet och bör kunna bedömas efter samma grunder, när det gäller spörsmål om varifrån och varför finnarna utvandrat. Den förstnämnda av dessa frågor kan tveklöst besvaras med att invandrarna varit västfinnar. Härför talar deras bosättning i de viktigaste svenska jordbruksbygderna, något som tyder på västfinsk förtrogenhet med svensk odlings- teknik, vidare uppgifter om hemorter, personnamn och i viss mån även personbeteckningen "finne" som benämning på en person från landskapet Finland (Suomi). Orsakerna till dessa befolkningsrörelser får utan tvivel sökas i dåtidens föga differentierade näringsliv med dess ojämna fördelning av arbete och arbetskraft i rikets centrum och i dess ytterområden, dit även Finland hörde. I Finland saknades sålunda arbetsmöjligheter för överskottet på arbetskraft, medan förhållandet var omvänt i ri-

kets centrala delar, och som en följd härav sökte sig en mängd finnar över dit för att skaffa sig arbete och utkomst. Detta var också en folkförflyttning inom riket, som hade Gustav Vasas stöd och gillande, vilket bl a bekräftas av hans ofta återkommande rekvisitioner av finskt arbetsfolk till kronans gårdar och bergverken.² Ändock torde huvudparten ha kommit självmant, och denna typ av invandring fortsätter också framdeles i växlande omfattning. Vid alla undersökningar av särskilt 1600-talets invandringar från Finland måste den därför observeras och hållas åtskild från den invandring av östfinnar som börjar mot 1500-talets slut, som genom sin maktighet och bygdbrytande verksamhet kom att dominera 1600-talet och som därför i den allmänna uppfattningen gärna vill undanskymma den äldre, av gängse lagar inom arbetslivet betingade typen av arbetsvandringar inom riket.

1500- och 1600-talens östfinska svedjare

Denna nya emigration från Finland till Sverige tog sin början på 1570-talet och resulterade efterhand bl a i de välkända stora finnbygderna i ett flertal mellansvenska och sydnorrländska landskap. Den uppbars av savolaxare, som i massor strömmade in och i sin traktan efter svedjemarker och jord lämplig för nyodling fortsatte ut på de öde storskogarna och där med svedjeeldens hjälp började bryta bygd och bygga gårdar och byar. Förfarenheten i att betvinga moränens barrskogar hade savolaxarna i tidig medeltid lärt sig av slaverna och utvecklat ytterligare under en våldsam expansion inåt de väldiga ödemarkerna i det inre av Finland.³ Det var en odlingsteknik, som krävde en mycket stor arbetsstyrka och i hög grad var bygdbrytande, varför det i snabb takt växte fram bebyggelser överallt på svedjemarkerna. I det inre av Finland hade följaktligen den odlade bygden utvidgats på mycket kort tid och befolkats till bristningsgränsen för detta extensiva näringsfångs livsrum. I den mån som sålunda ödemarkskulturen började omvandlas till

stationär bondebygd råkade svedjebruket i kris, och kravet på nya odlingsmarker växte oavslutligt i styrka. Tillika med de rådande svåra tiderna i Finland, med ständiga krig och oroligheter, adelns förtryck och fogdarnas godtycke, tillstötande farsoter och nödår samt en allmän otrygghet, som skapade olust i sinnena, blev det faktum, att den savolaxiska kolonisationsvågen i senare hälften av 1500-talet nådde sina yttersta gränser i Finland, den väckande signalen till uppbrott och fortsatt expansion till de svenska skogsbygderna.⁴ Därmed började en omfattande emigration, som överflyttade savolaxisk kolonisationsförmåga och odlingsteknik till Mellansveriges skogsområden under en utvandring, som fortgick i växlande omfattning decennium efter decennium för att ebba ut först inemot mitten av 1600-talet.

I Sverige, där odlingen följt floddalarnas, vattensystemens och slättbygdernas mera lättodlade marker, hade bosättningen avstannat vid mötet med de stora ödeskogarna. Dessa exploaterades nu i rask takt av savolaxarna, som tog itu med moränområdenas barrskogar och med svedjebrukets hjälp började grunda byar och skattehemman. I motsats till svenskarna och de invandrade västfinnarna skapade de sålunda en utpräglad skogsbebyggelse mellan floddalarna och för övrigt inom varje skogsområde, där möjligheter till svedjebruk och nyodling förefanns.

De första savolaxiska bosättningarna växer fram under 1500-talets tre sista årtionden i Södermanland, Närke, Karlskoga och Visnums härad i Värmland, Tivedsområdet i Västergötland, bergslagsbygderna i västra Västmanland och gränsområdet mot Dalarna i Gästriklands västra skogstrakter. Därjämte uppträder spridda bosättningar på flera håll i andra landskap. Från dessa områden sprider sig sedan bebyggelsen under 1600-talets början. I öster utgör den finska nybebyggelsen i Södermanland en viktig faktor i den fortsatta kolonisationen, och i väster kan Karlskoga bergslag och skogsbygderna norr därom räknas som ett uppmarschområde för den fortsatta bo-

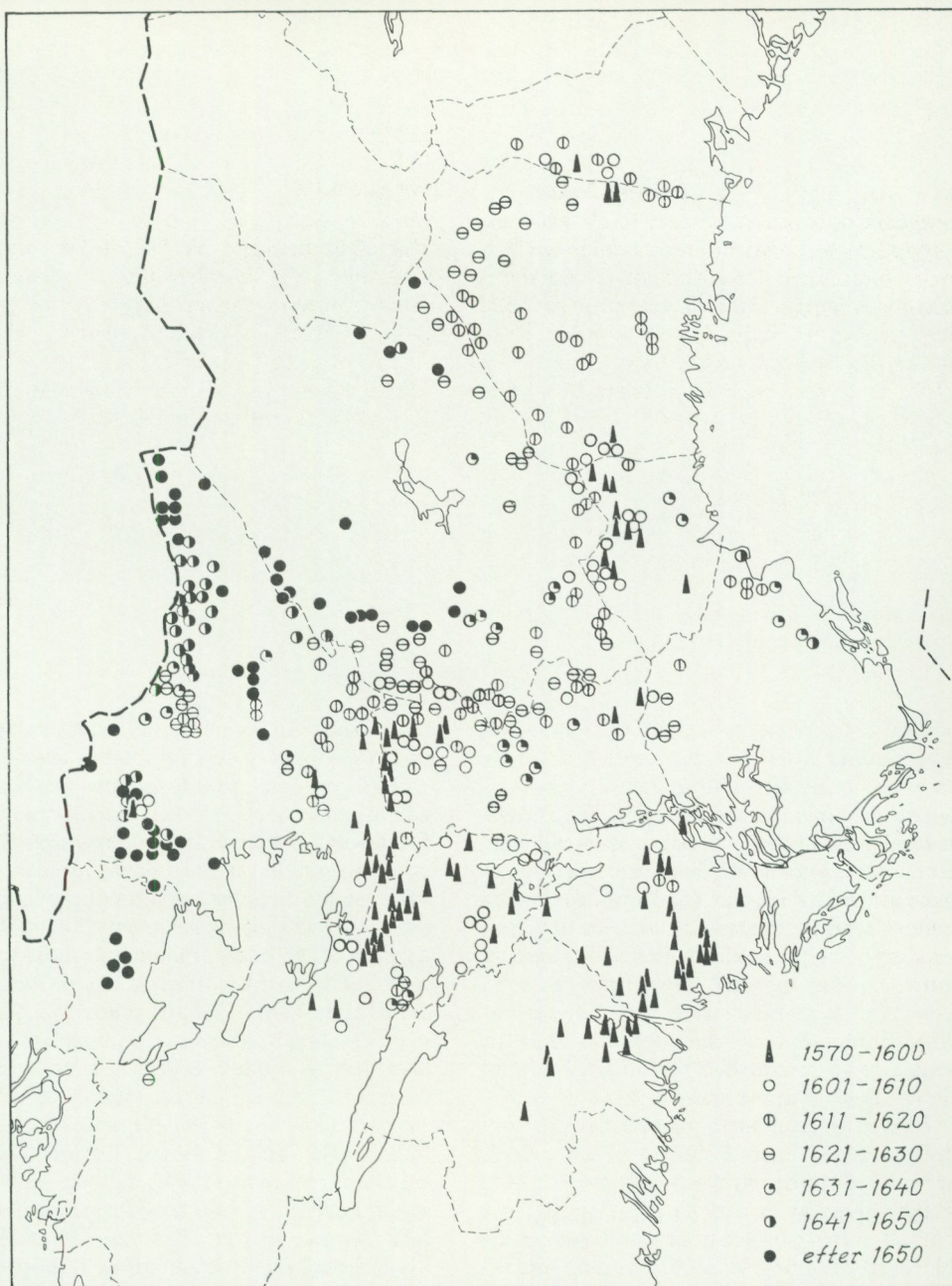
sättningen i västra Svealand. Härifrån går bebyggelsen mot norr till Hällefors- och Ljusnarsbergsområdet i nordvästra Västmanland, samtidigt som finnarna också börjar sprida sig åt väster. Strax efter år 1600 uppträder de i Vänerområdet, endast någon mil nordöst om Karlstad, och i Nyeds bergslag norr därom. Under nästa årtionde bebyggs de skogarna i norra delen av Färnebo härad och fortsätter in på de södra älvdalsskogarna. Redan omkring år 1620 har de nått in i Fryksdalen och anlägger de första finnhemmanen i Sunne socken, varefter de i väster når riksgränsen mot Norge strax före år 1630. I gränstrakterna mellan sjön Fryken och den norska gränsen bildas ett nytt uppmarschområde, från vilket de övriga värmlandsskogarna snabbt erövrar. På två årtionden bebyggs hela det norra gränsområdet och skapas den största värmländska finnbygden i en bosättningsrörelse, som avslutas med anläggandet av den stora byn Asperget längst uppe i norr omkring år 1660.⁵ Under samma tidsavsnitt har bebyggelsen också genom sydvästra Värmlands skogstrakter nått ända ned på Dal. Gränsen mot Norge utgör naturligtvis inte något hinder. Den passeras före 1630-talet, och från bebyggelsecentra på Grue och Brandvals skogar i Östnorge sprider sig finnarna raskt över hela den östnorska skogsbygden ända upp till Trysil i norr och över Glommen västerut till Bårums och Modums skogar invid Oslo och Drammen, varefter de i väster överallt når fram till fjällen.⁶ Därmed avstannar denna finnar- nas bosättningsrörelse, i och med att den möter en terrängtyp som den finska odlingstekniken inte kan tillgodogöra sig.

I öster har under tiden den finska bebyggelsen vid början av 1600-talet fått fast fot i de södra skogsbygderna i Dalarna, från vilka den sprider sig norrut och efter århundradets mitt når fram emot landskapets centrum. De nordligare finnbygderna i Västerdalarna bebyggs delvis från Rämnen och Säfsnäs i bergslagsområdet samt Ekshärad i Värmland, delvis från de västra nordvärmländska finnskogarna. Finnmarkerna i östra Dalarna, som bebyggs strax

efter år 1600, står givetvis i nära samband med den finska bebyggelsen i Gästrikland, som påbörjades på 1590-talet. Ungefär samtidigt sker bosättningar på flera håll på hälsingeskogarna, den mest kända i Hassela, och snart därpå träffas finnbyar och enstaka finska gårdar över så gott som hela landskapet upp till härjedalsgränsen, där Huskølen bebyggs på 1620-talet, ungefär samtidigt som bosättningen i nuvarande Orsa finnmark tar sin början. Även i Medelpad påträffas i de södra skogsområdena finska bosättningar från omkring år 1600, men därmed synes den söderifrån kommande finska bosättningsrörelsen ha nått sin nordgräns och möter en bebyggelse av finnar, som kommit in på nordligare invandringsvägar tex över Kvarken eller möjligen Sundsvallstrakten.

Sågner om finnar- nas ursprung och invandring

Finnarnas emigration till Sverige och de finnbygder som den skapade har livligt uppmärksammats i folkets föreställningar och givit upphov till en rikhaltig sägenflora och traditioner av mycket varierande art. Att så har skett är inte ägnat att väcka förvåning. Det är tvärtom naturligt att ett landnam av denna storleksordning på sina håll måste ha väckt spörsmål, som krävt svar, om invandringstiden, härstamningen av det folk som tagit skogarna i besittning, hur det kommit in i landet och hur det egentligen tillgått, när det skapades stora finnbygder, som så påtagligt skilde sig från sin svenska omgivning ifråga om livsformer, näringsfång, seder, trosföreställningar och språk. Den samlade skatten av sägner och traditioner har emellertid inte förblivit endast den ena partens egendom. Den har kommit att tillhöra såväl den svenska som den finska befolkningen, ehuru med ganska skiljaktig innebörd och inriktning hos de olika folkgrupperna. Om föreställningarna hos svenskskyddens folk sålunda mest kretsade kring särarten i skogsfinnar- nas livsföring, sed och tro, så kom sägen- verksamheten inom finnbygden därjämte

Karta 1: Den savolaxiska kolonisationen i mellersta Sverige från 1570 till slutet av 1600-talet. Den savolaxiska bosättningens karaktär av skogsbebyggelse framträder åskådligt på kartan genom beläggstecknens koncentring till såväl större som mindre skogstrakter.

Rökstugan i Purala vid sjön Röjden i Östmark, Värmland. Gården upptogs av Erik Purainen år 1647.

att livligt intressera sig för dess historia, som förelåg i en rik men kaotisk skatt av minnen kring bosättningen och livets gestaltning i det nya hemlandet. De svenska bidragen till denna traditionsart är där- emot föga betydande och kan med större grad av säkerhet urskiljas huvudsakligen endast beträffande traditioner om finnarna som urfolk eller som mycket tidiga bebyggare. I övrigt kan det vara fråga om sena lån från den historiska traditionen hos skogsfinnarna, som genomgår en rask utveckling och med tiden blir förhärskande i den allmänna uppfattningen.

I traditionerna om den finska bosättningen kan man urskilja äldre och yngre kretsar av föreställningar och sägner. Vad som skiljer dessa åt är inte så mycket tiden för deras tillvaro i folkminnet som fastmera de äldre traditionernas särart ifråga om inriktning och motivval. Dessa sänggrupper hör hemma i en alltmer förbleknande tradition, som var tämligen rikt representerad kring medio av 1800-talet, men som efter denna tid blivit allt sällsyntare och fattiga-

re på innehåll. Även i sin fylligaste utformning sysselsätter den sig nästan uteslutande med problemet om finnarnas första uppträdande i vårt land och förnimmes närmast som ekon från äldre lärda diskussioner om finsk bosättning i Sverige på 1100-talet genom Erik den heliges åtgärder eller ett århundrade senare efter Birger Jarls korståg till Finland eller också om finnarna som Sveriges urbefolkning. Uppfattningar om sådana tidiga inflyttningar har funnit väg till folkminnet och kunnat spåras i detta så sent som på 1950-talet. Urfolkstraditionerna åter och de därmed hophörande sägnerna har av allt att döma försvunnit ur folkets medvetande flera decennier tidigare. De härrör ytterst från de ovan antydda strävandena att lösa frågan om de äldsta folkstammarna i Norden, som företogs av historiker företrädesvis under 1700-talet. I samband härmed kom intresset även att inriktas på problemet om finnarnas ursprung. Att dessa jämte lapparna var urinvånare i Norden blev en av den tidens forskare ganska allmänt omfattad hypotes,

som för övrigt anförts redan 1695 av den tyske filosofen Leibniz. Denna uppfattning gör sig i rätt stor utsträckning gällande även under drygt hälften av 1800-talet. Till den ansluter sig sålunda också Erik Gustaf Geijer, när han framhåller, att det forna Sverige haft sina finnskogar liksom det nyare. Att finnarna utgjort urbefolkningen i Sverige, en folkstam som i stor utsträckning dog ut under digerdöden, varefter nya invandringar av finnar ägt rum, utsäges ännu så sent som på 1860-talet av Carl Axel Gottlund i hans Läsning för finnar och vidhålls även senare av en och annan författare.⁷ I den folkliga sägenverksamheten nämnes finnarna såsom ett folk, som funnits före svenskarna i vårt land, och vanligen framhålls även, att den ursprungliga befolkningen utgjorts av jättar eller hackhemsfolk, vilka avlösts av finnar och dessa i sin tur av svenskar. I vissa mellansvenska trakter, där finsk bosättning ägt rum, har sålunda folkminnena haft åtskilligt att förtälja om kontroverser mellan jättar och finnar, och sägner som spelar

i området mellan jättarnas och människornas tidsåldrar kommer därför helt naturligt att identifiera de senare som finnar. Typiska sägner av denna art handlar om jättar, som söker göra sig av med bygdbrytande finnar men själva till sist nödgas resignera och blir undanträngda av de senares odlings- och kultiveringsarbete. Att exempelvis även den vitt spridda sägnen om jättedottern, som hittar en plöjande bonde och i förklädet för honom jämte häst och plog med sig hem till sin fader men blir förmanad att bära honom tillbaka, eftersom hans folk skulle besitta jorden efter jättarna, på samma område ibland kommer att avse en odlande finne, är sålunda en naturlig anknytning. Men finnarna sammanförs ibland även med hackhemsfolket eller hackhemmarna, dvs människor som i mellansvensk och särskilt närkisk folktradition tros ha varit upphov till de många små odlingsrösen och ödeåkrar, som anträffats här och var i skogar och utmarker.⁸ Genom denna identifiering i folkminnet för att förklara hackhemsrösenas tillkomst har

Gården Lindås i Östra Fågelvik, Värmland, upptagen 1601 och fortfarande i samma finska släkts ägo.

därför den finska bebyggelsetraditionen fått mottaga en del motiv och sägner från föreställningskretsen kring hackhemsfolket. I denna förekommande sägner om t ex drottning Hacka, som ger det fattiga folket råg i en handsktumme och skickar ut det i skogarna att svedja och bryta ny bygd, går igen i en begränsad mellansvensk skogs-finsk bebyggelsetradition, men där får hon gestalt och namn av en historisk person, drottning Kristina. Denna drottning Hacka och hennes åtgärder synes återgå på och möjligen vara lånade från motsvarande motiv i den vitt spridda Disasagan om den kloka flickan, som låter folket odla upp mera jord. Kriterier på dessa sägners påverkan på den finska bebyggelsetraditionen är, förutom sägentypernas identitet, det faktum, att traditionen om att finnar skickats ut i ödemarken med så ringa rågför-råd, att det rymts i en handsktumme, har sin spridning inom och intill det område, där hackhemstraditionerna levat starkast. Utanför dessas spridningsområde saknas sägnen i denna utformning hos skogsfinnarna, och kvar står endast uppgifter om en medförd ringa kvantitet av råg. Utanför mellansvenskt område försvinner även detta motiv ur folkminnet. För samma utveckling talar även det förhållandet, att motsvarande sägenmotiv inte tycks förekomma i äktfinsk tradition. Däremot återfinnes det i svensk folktradition i sydvästra Finland men ingår där karakteristiskt nog som delmotiv i Disasagan.

Den yngre bebyggelsetraditionen karakteriseras av ett nära nog oöverskådligt omfång och ett ytterst mångskiftande innehåll. Kring spörsmålen om emigrationstid, härkomst och invandringsvägar, omständigheter vid koloniseringen av skogarna och utvecklingen på den nya hemorten spinner folkminnet en konstfull vävnad av historiska fakta och allehanda traditions-gods. Omkring en historisk kärna samlas sagomotiv, en mångfald sägner av högst olikartat ursprung, traditionsrester ur bygdekrönikan eller från helt främmande historiska händelseförlopp och mycket annat. Detta stoff ingår i by- och gårdshistoria,

utvecklas i några skildringar av vissa personers och släkters öden till viss likhet med ättsagor eller sluter sig kring dominerande motiv i bebyggelsetraditionen, varigenom det uppstår mer eller mindre fast komponerade sägenkretsar. Till följd av den karaktär av trovärdigt återgivande av historiska händelser, som dessa traditioner åsyftar och vid ett ytligt betraktande även synes erbjuda, kommer de ej sällan att på ett i många avseenden olyckligt sätt påverka de flesta framställningar av den finska kolonisationen i vårt land, företrädesvis ifråga om uppfattningen av det bemötande som nybyggarna fått röna av myndigheterna och svenskbygdens folk. Då denna sägnernas roll i skildrandet av finnbygdernas framfarna öden även torde kunna ge ett bidrag till frågan om folktraditionens användbarhet som historisk källa, skall denna sägenverksamhet beröras i det följande, huvudsakligen med exempel från den rika och mångsidiga värmlandsfinska traditionen. Att framställningen med nödvändighet måste framstå som flyktigt refererande eller summerande är ofrånkomligt med tanke på det förefintliga materialets omfång och ytterst varierande innehåll, som förbjuder varje möjlighet till ett rimligt urval och ens den flyktigaste översikt inom det knappa utrymme som här står till buds.

De yngre bebyggelsetraditionernas uppgifter om invandringstider och immigranternas hemorter är oftast vaga och otillförlitliga. Tidsangivelserna, bortsett från även här ibland influerande reminiscenser från ovan berörda "lärdas" uppgifter om 1100- och 1200-talen, rör sig oftast utan närmare bestämd tid om 1500- och 1600-talen men med viss förkärlek för det tidigare århundradet och särskilt hertig Karls tid. Om den värmländska finngården Purala i Östmark vill en tradition sålunda veta, att den upptagits till och med så tidigt som omkring 1550. Denna uppgift återges även i tryck av den norske finnbygdsforskaren Olaf Lindtorp med missuppfattning om förekomst av "papper från 1550".⁹ En undersökning av förhållandena visar, att traditionen om den tidiga bebyggelsen härleder

*Gammal gård i den högt
belägna finnbyn Aspber-
get i Norra Finnskoga,
Värmland.*

sig från fynd av ett gammalt mynt i gårdens jord. Gården upptogs i själva verket först 1647 av Erik Purainen och skattlades 1653. I andra fall föreligger ingen klart påvisbar anledning till av traditionen angiven hög ålder. Detta gäller exempelvis den berömda och av finska forskare ofta besökta gården Juhola, ävenledes i Östmarks socken, som gång efter annan antagits vara en av de allra äldsta finngårdarna i Värmland.¹⁰ Den härrör emellertid först från 1740-talet och är en utbrytning ur en äldre bebyggelse från år 1646, varom traditionen dock varit okunnig. Ibland kan traditionen också förorda en betydligt yngre bosättningstid än den verkliga. Ett exempel härpå lämnas i en sägenvariant om Per Hakkarainen, den förste bebyggaren vid Nain i Gustav Adolfs (tidigare Ekshärads) socken, som uppges ha levat på Karl XII:s tid. I verkligheten skedde hans bosättning vid Nain på 1620-talet. Misstaget i traditionen torde antingen ha föranletts av Karl XII:s dominerande ställning i folktantasin eller också ha influerats av kännedom om

den betydande flyktningvägen från Finland i det stora nordiska krigets slutskede efter hans död. Av verkliga fakta i tryck eller handlingar opåverkade uppgifter ur traditioner av här ifrågavarande slag torde sålunda, som dessa exempel visar, i allmänhet böra användas med viss försiktighet. De kan dock inte utan kritisk prövning förkastas, ty understundom visar de sig kunna lämna överraskande exakta upplysningar. Detta inträffar framför allt, när de ingår i släktraditioner. På den gamla finngården Lindås vid sjön Gapern, ca 2 mil nordost om Karlstad, förvaras i original nedsättningsbrevet för finnen Peder Mattsson underskrivet av Karl IX den 2 februari 1608. I enlighet med traditionen i slakten uppgav på 1950-talet en ättling i den tolfte generationen, att Peder finne skulle ha kommit till platsen sju år tidigare. I den årliga räkntan för år 1606 står också Lindås uppfört som nybygge, upptaget år 1601.

Från vilka bygder i Finland finnarna utvandrat och på vilka vägar de nått bestämmelseorterna i vårt land, därom vet tradi-

tionen i allmänhet ganska dåligt besked, medan däremot omständigheterna kring bebyggandet av den nya boplatsen representeras av ett överflödande rikt sägenmaterial. Sålunda förekommer ganska sällan uppgift om att invandraren kommit från viss bestämd bygd i Finland. När det någon gång så sker, säges vanligen, att finnar kommit från Rautalampi eller också från Tavastland. Därmed avses vanligen samma trakter, eftersom här ifrågavarande bebyggelser till allra största delen upptagits av savolaxare härstammande från det sk Stor-Rautalampi i norra Tavastland, som omkring 1550-talet invaderades och bebyggdes av savolaxare. Detta ursprung, som traditionen endast glimtvis förmår belysa, klargöres och bestyrkes övertygande av det arkivaliska materialet. Viktiga upplysningar om släktnamn och härkomst lämnas på många håll i de äldsta kyrkböckerna. Våra skatte-, mantals- och övriga längder meddelar tidvis spridda uppgifter om släktnamn men ingenting om namnbärarnas hemort utöver de i och för sig viktiga upplysningar som kan utläsas av namnformerna. Det värdefullaste materialet står däremot att hämta i domböckerna, som lämnar mängder av utförliga uppgifter om varifrån finnarna kommit. Däri förordas enstämmigt samma trakter i det inre Finland med angivande av sockennamn som Jämsä, Kuopio, Laukaa, S:t Michel, Rantasalmi, Ruovesi, Saarijärvi, Sääminki och många andra. I de allra flesta fall uppges emellertid finnen vara kommen från Rautalampi, ibland även från viss angiven by inom socknen. Någon gång har man t o m sökt översätta namnet till svenska, så i domboken för Gränge i Dalarna den 14/1 1648, då en finne, som erhåller bevis för utflyttning till Värmland, uppges vara född i "Finnelandh i Järnkärna socken". Över huvud taget överväger alla tillgängliga besked om finnkolonisternas ursprungsort så starkt till fördel för Rautalampi, att inga andra uppgifter kan rubba uppfattningen att de skogsfinska bebyggelserna i vårt land huvudsakligen uppbares av östfinnar, främst savolaxare från Stor-Rautalampi-

området. Detta bestyrkes också på övertygande sätt av de omfattande språkliga, etnologiska och folkloristiska undersökningar som företagits av såväl svenska som finska forskare i de olika finnbygderna.

Om Grills Kavala (Kavalainen) i Bogen i Värmland vill sägnen veta, att han som första bebyggare¹¹ kommit till trakten efter att ha färdats från Finland runt Bottniska viken. Samma väg skall enligt allmän tradition även den förste finnen i Lekvattnet, Matts Larsson Liukkoinen, ha använt, ridande på en vit häst, och denna färdväg återkommer då och då i sägner även om andra finska immigranter. Om andra finnar åter förtäljer sägnerna, att de kommit söderut genom Norrland, sedan de med boskap och bohag gått på Bottenvikens is över från sitt hemland. Det kan naturligtvis vara möjligt, att någon enstaka finne färdats på dessa sätt, men så svårt var det inte att förflytta sig från Finland till Sverige, att så långa och besvärliga omvägar måste anlitas. Den naturliga inkörsporten för de allra flesta har otvivelaktigt varit Stockholm, som var huvudstad även för finnarna, och dit av gammalt strömmen gick av handelsmän och arbetsfolk från Finland. Möjligheterna att resa till Stockholm var också goda, framför allt genom den florerande bondeseglationen från hela den finska skärgården, varigenom varor och folk transporterades över vattnet i båda riktningarna. Dessa bondeseglare hade av ålder rätt att segla förbi Stockholm upp i Mälaren, där de besökte städer och viktiga orter, såsom Sigtuna, Uppsala, Strängnäs, Västerås, Köping och Kungsör, men även rena "bondhammar" här och var på mälarkusten. Vägen kunde sålunda betydligt förkortas för de finnar som ämnade sig så långt västerut som till Värmland. Främst av domböckerna men även av andra handlingar får man goda upplysningar om den livliga trafik och starka rörelse av finskt folk som rådde just kring mälarområdet. Finnar fanns ständigt till hands i Stockholm, varför man för dit, när man ville skaffa sig en finsk dräng eller piga. Genom finska skeppare och färdmän eller hos i hu-

vudstaden bosatta finnar – särskilt nämnes en tid ett porste på Söder – förskaffade sig till Sverige inflyttade finnar upplysningar om släktingar på hemorten, t ex om arv och andra ekonomiska ärenden, och från Finland skedde där likartade förfrågningar om till Sverige bortdragna finnar. Direkta uppgifter om hur finska immigranter färdats till Stockholm föreligger även. Sålunda omtalas t ex i ett register på skepp och skutor i Stockholms hamn från år 1595 även en stor finsk bondskuta, som var full med vinterliggare (dvs säsongarbetare vintertid), folk som ville taga tjänst och även några män, som hade både hustru och barn och ville ”bliffua här i landet boende”.¹² På detta sätt kom säkerligen de allra flesta finnar, som ämnade söka sig arbete och hemort i Mellansverige. Skulle färden ställas till skogarna i Gästrikland eller Hälsingland för man däremot närmast till Gävle med finnskutor, som då och då seglade dit och tog resande med sig i mån av utrymme. Upplysningar om att man på så sätt kom in

över denna hamn meddelas exempelvis i en supplik från något av åren 1597 eller 1598, vari tvenne finnar, Matts Jöransson och Påvel Andersson, berättar, att de kommit från Finland till Gävle. Av en bonde i Hedesunda hade de fått lov att ”hugga göle” och sått 1½ spann råg, varefter de dragit norrut och sökt sig torpplats i Torps socken och nu begärde att få röja och bygga där.¹³ Dessa finnar, som alltså nyttjat en lämplig led för dem som ämnade sig norrut i landet, hamnade sedermera i Medelpad, den ene i Torps, den andre i Stöde socken.

Dessa kortfattade utdrag ur ett ganska omfattande material ger stöd för en uppfattning, att traditionens många uppgifter om de invandrande finnarnas besvärliga färdvägar från Finland till de slutliga bosättningarna väsentligen hör hemma i sagnernas värld. I verkligheten färdades man säkerligen på helt annorlunda sätt med utnyttjande av tidens samfärdselsmöjligheter.¹⁴ När det gäller värmlandsfinnarna bör för övrigt beaktas, att de allra flesta

Intendenten vid Nordiska museet Nils Keyland var själv finnnättling – hans efternamn är en försvenskning av moderns släktnamn Kailainen – och dokumenterade under 1900-talets första decennier sin värmäländska hembygds folkkultur i teckningar, uppteckningar samt inte minst som en mycket skicklig fotograf.

Bilden ovan visar den finsktalande husbonden Olov Andersson i sin rökstuga, i Kartberg, Östmarks socken. Han sitter på "banken" (av finska pankko), den framskjutande främre delen av den "tråkista" på vilken den murade ugnen vilar.

Bilden t.v. visar husbondfolket i finntorpet Månstorp i nordvästra delen av Gräsmarks socken.

inte kom direkt från Finland utan medelbart genom tidigare bosättningar i Södermanland, Gästrikland, Hälsingland, Orsa finnmark och flerstädes i Bergslagen, vilka tjänade som ett slags uppmarschområden för etappvisa bosättningsrörelser västerut.

Landnamssågner

I likhet med de äldre bebyggelsesågnerna framhåller även de yngre, att i det ringa bohag, som den invandrande finnen förde med sig, ingick en mycket liten kvantitet av den oundgängliga svedjerågen, förvarad i en tobaksdosa, ask, knivslida, påse el dyl, ibland även i en vanttumme, då den andre vantens tumme inrymde det ävenledes värdefulla rovfröet. Med uppgiften om den ringa mängden råg anger sågnerna, att den enbart var avsedd till utsäde i den första sveden, och betonar samtidigt, att stor kvantitet inte erfordrades, eftersom svedjerågen tuvade sig kraftigt. Den måste därför också sås mycket tunt – sju korn på kalvskinnet anges som mått. Att några livsförnödenheter medfördes omnämnes sällan. Däremot berättas ofta, att den förste finnen hade turen att få skjuta en älg eller annat vilt, fångade fisk i älv eller sjö eller kunde ha tillgång till mjölk, om han, som ej sällan var fallet, hade ko eller get med sig, som stod bunden under en gran i skogen, innan han hunnit uppföra något primitivt skjul till ly för sig själv och boskapen. Om i värsta fall däremot ett ringa medfört matförråd måste drygas ut, kunde finnen under den första tiden, som sågnen förtäljer om Esko Rämäinen, den förste bebyggaren i Digerberg i Nyskoga, delvis få livnära sig med råa pilblad och rötter.¹⁵ Häst såges många finnar ha fört med sig, säkerligen främst för transport av diverse bohag och nödvändiga redskap för svedjande, jakt och fiske och andra verksamheter. Inga av dessa medhavda föremål omnämnes emellertid särskilt, bortsett från bössan, som finnen i sågner om förföljelse från svenskarnas sida uppges ha varit tvungen att ha med sig till försvar, medan han uppförde sina byggnader på sveden.

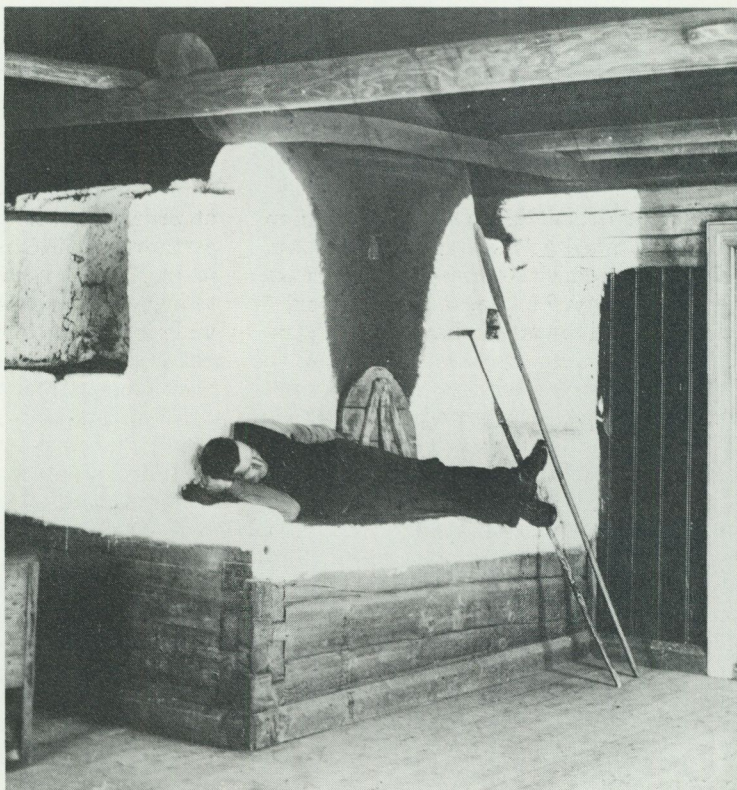
Om hur finnarna efter framkomsten till bestämmelseorten utvalde plats för bosättning finnes en mängd uppgifter i sågnerna. Dess lämplighet för den tillämnade bebyggelsen var beroende av hur den uppfyllde åtskilliga primära krav av rationell innebörd men även sådana, som var förbundna med folkliga trosföreställningar. Platsen skulle sålunda vara högt belägen, helst i lid mot söder för att vara skyddad mot frost, vilket dessutom även kontrollerades genom utplacering av skålar eller näverbyttor fyllda med vatten. Blev det alltför tidigt på hösten is på vattnet, såg man sig om efter bättre plats att bosätta sig på. Jordmånens beskaffenhet prövades noga, och det berättas, att finnarna såväl luktade som smakade på jorden, innan de godkände en tillämnad boplat. Jorden skulle vara finkornig och även vattenbevarande, så att den inte lätt drabbades av torka, och marken måste innehålla vattenådror, som lämnade tillgång till hållbara källor. Fiskevatten i älv eller sjö borde finnas i närheten, likaså i omgivningarna lämpliga svedje- och jaktmarker, vilka senare också avsevärt kunde förbättras just som en följd av svedjandet.¹⁶

Vid sidan av dylika uppgifter i traditionen om rent praktiska synpunkter och åtgärder vid valet av boplatstillkommer även drag av folketro och klart sågenartade inslag. Viktigt ansågs sålunda vara, att inte bygga på en plats, där man kunde oroa underjordiska väsen och därför riskerade att råka ut för vantrivsel, olyckor och sjukdomar på människor och djur. Det berättas därför ibland, att finnen lade sig ned på marken för att lyssna, ej endast för att utröna om den innehöll vattenådror, utan även och framför allt för att höra efter, om underjordiska väsen hade någon verksamhet där. Om så ej befanns vara fallet, var det ej förenat med någon fara att bygga där. Om tuppen, som varnade för faror och fördolda ting, trivdes och gol på platsen, förelåg ej heller några hinder att slå sig ned för att där bygga och bo. Ganska ofta omtalas, att finnen genom att sova på platsen skaffade sig upplysningar i olika avseenden om dess lämplighet. Den ovan omnämnde Peder i

Lindås fick på så sätt veta, att han där kunde sova ostörd. I andra fall fick den so-
vande besked i en dröm. Pekka Hakkarai-
nen, som lade sig att sova vid stranden av
den stora sjön Nain (nuv Naren) i östra
Värmland, såg i drömmen en man, som sa-
de att han skulle bli rik, om han byggde där
och hjälpte folk att komma över sjön. Om
den för hans och hans söners kontroverser
med det uppväxande Uddeholmsbolaget
välkände Kristoffer Havuinen berättar
sången, att han slog sig ned vid Sundsjön,
sedan han i drömmen fått uppmaning att
bo där och vid uppvaknandet mötts av ett
gott omen, nämligen sju älgar, av vilka han
kunde skjuta en, enligt andra sägner alla.
Annorlunda råd fick Juho Veteläinen, säg-
nernas Jo Vedlan i Medskogen i nuvarande
Södra Finnskoga, som säges först ha ämnat
bosätta sig vid Gommolasberget,¹⁷ men i en

dröm uppmanades att flytta till en plats,
där han blev kringfluten av vatten. Han
begav sig då därifrån och byggde i Medsko-
gen. Platsen där hans gård, den första i
Medskogen,¹⁸ har legat är numera blott en
vall, som sluttar brant åt alla håll. Nedan-
för dess södra sluttning flyter Medskogsån,
och en stor bäck, som rinner nedåt mot den-
na, delar sig i tvenne fåror mitt för kullen
och söker sig på bägge sidor om den ut i ån.
Han var sålunda omfluten av vatten på den
nya tomtplatsen, och kunde där inte oroas
av gengångare och onda, övernaturliga vä-
sen, som enligt folktron ej kunde ta sig över
rinnande vatten. Man kan dock med fog
misstänka, att denna sägen om hans bo-
sättning inte har någon faktisk händelse
som grund utan är en sorts förklaringssä-
gen i anslutning till hans namn – veteläi-
nen har som adjektiv innebörden "vattnig,

*Interiör av rökstugan
i Johola, Östmark.
På "banken" (se s 45)
vilar Johannes Jons-
son, "Johola-Jussi",
den siste i syskonska-
ran på denna gård,
där finskt språk och
finska traditioner bi-
behölls längst i finn-
bygden. Den besöktes
därför ofta av finska
forskare. Vid hans
död 1939 gick en hel
epok i graven. Går-
den blev öde och har
så förblivit, men den
vårdas väl av släkten.*

vattenaktig" el dyl – och den säregna tomtplatsen. En sägen, som däremot med viss-het inte har ursprungligt samband med en finnes flyttning av bostad, berättas om en bosättning i Höljes i Norra Finnskoga. En finne vid Nordmon i Trysil i Norge ville uppsöka en annan boplat. Han högg därför en yxa i en stock, som han sköt ut i älven (Trysilälven-Klarälven) med föresats att slå sig ned där den stannade. Stocken flöt i land vid Heden i Höljes, och där bosatte sig finnen. Traditionen har här för beskrivningen av finnens flyttning använt en känd kyrkbyggnadssägen, som för övrigt funnits till hands på nära håll, nämligen som redogörelse för hur kyrkplatsen bestämdes, när Trysils kyrka skulle byggas.¹⁹

Ofta har traditionen åtskilligt att förtälja om förhållanden och åtgärder vid den finske nybyggarens markförvärv. Att märka är dock, att huvudparten utgöres av en mycket splittrad och svåröverskådlig mångfald av minnen om uppgörelser och avtal med de tidigare markägarna eller tvister och ej sällan hårda sammandrabbningar med andra finska nybyggare om rågångar, rätt till svedjande m.m. Förekomsten av egentliga sägner med fast utformning i fråga om stil och motiv är däremot ganska begränsad. Mest spridda träffas varianter av en välbekant vandringsägen om jordförvärv genom omfärd på olika sätt, som är vida känd ända sedan antiken, där den av Livius och Aurelius Victor berättas om den romerske hjälten Horatius Cocles, som för stor tapperhet mot etruskerna i belöning erhöi så mycket jord som han på en dag kunde plöja omkring.²⁰ Om finnarnas markförvärv berättas den vanligen så, att en finne fått så stort markområde, som han kunnat omfara på en dag genom att åka skidor. En av de mera kända torde vara sägnen om den förste finnen i Bingsjö i Dalarna, Pekka Danielsson, som av Karl IX fick ta jord på dessa villkor. Flera andra sägner handlar också om inringning av jordområden genom skidåkning, så från Ramsberg i Västmanland, Fansen i Bollnäs och ytterligare från Los och Voxna i Hälsingland, där det berättas, att finnen på en dag åkte runt

halva Voxna bruk. I en sägen från Järnboås skedde jordförvärvet genom omfärd till fots på en dag, medan det i en variant från Ljusnarsberg medgavs finnen så stort jordstycke i omkrets som ett par näverskor höll att företa en inringning till fots med. Som ytterligare exempel kan nämnas, att enligt en sägen Skattlösberget i Grangärde erhöi sitt namn därav, att den förste finnen, som bosatte sig där, fick så mycket mark skattefritt för evärdlig tid, som han kunde omfara på en dag. I en variant av en närbesläktad sägen vanns samma förmåner genom att inhägna området med att rulla ut tråden i ett nystan. Denna sägen, den s.k. Didosägnen, som berättas om Kartagos grundläggning genom den landsflyktiga feniciska drottningen Dido men fö är vida spridd jorden runt, finnes i övrigt representerad blott i något enstaka belägg i finnbygderna i Sverige.²¹ I ett fall omtalas sålunda, att så mycket jord får intagas, som kan täckas av en oxhud eller, i ett annat belägg, så mycket som kan rymmas i en handske. I bägge fallen skäres – som i den antika sägnen – föremålen i remmar, som lägges runt större jordområden än de avsedda.

I folktraditionens skildringar av den finske invandrarens fortsatta öden, sedan han kommit i ordnade förhållanden på sin nya hemort, träffas sägner, som leder sitt ursprung från finskt traditionsområde och med de finska kolonisationsöverflyttats till svenska skogsbygder. De tillhör alla ödemarkstraditioner från uppodlingen av det inre Finland och belyser på sitt sätt svedjefinnens behov av stora vidder för utvecklingen av sitt extensiva odlingsystem. Allmänt i de värmländska finnbygderna och övriga finska bosättningsområden i Mellansverige samt, möjligen något sparsammare, i delar av Norrland förekommer sålunda i många sägner och ibland även som självständig sägen ett motiv, som på varierande sätt uttrycker just detta finnens behov av vida marker för sitt näringsfång. Vanligen har det formen av ett ytrande att någon annan invandrare bygger i finnens förstuga, kalvhage, fägata eller gatumun,

på hans fägårdssbacke osv, även om avståndet till honom är flera mil långt. Någon gång kan uttrycket vara ändå mera tillspetsat, och den avlägset boende grannen säges då sitta som syl i ögat. Ej sällan berättar sägnen, att följden blir svåra konflikter, som kan leda till att nykomlingen blir bortjagad och ibland även dödad. Annars kan också en sammandrabbning avslutas med förlikning, så som fallet säges ha blivit, när Risto Havuinen vid Sundsjön i östra Värmland med våld sökte göra sig kvitt Pekka Hakkarainen, som byggde vid sjön Naren, över tre mil längre norrut – en sägen som möjligen kan återspegla motsättningar i något avseende men i övrigt inte har något att skaffa med verkligheten. Om Hakkarainen åter berättas, att han blev förgrymmad över att två av hans söner byggde för nära honom och varandra och förklarade: "Nu bygger de så tätt, att det blir bara elände av alltihop." Den ene sonen byggde vid Brunnberg i Ekshärad, två mil från Nain vid Naren, den andre vid Aspberget i nordspetsen av Värmland, ytterligare omkring tolv mil fågelvägen norrut.

Upptäckten av den nye grannen sker ibland genom att finnen – på sätt som är väl känt från digerdödssågner – ser rök stiga upp på avstånd, ger sig av för att utröna orsaken och träffar på en annan bebyggare. En annan intressant "upptäcktssågen" från norra Värmlands finnbygder berättar, att den förste finske nybyggaren tror sig vara ensam på trakten, till dess han en dag vid fiske i en älv får se ett färskt huggspån komma flytande på vattnet. Han beger sig ut på upptäcktsfärd och träffar på en annan finne, som håller på att bosätta sig på en plats flera mil uppåt älven. Förargad över detta intrång, som han betraktar det, flyttar han genast bort för att uppsöka lugnare förhållanden. Denna sägen är i övrigt belagd mycket sparsamt i östra Norges finnbygder och i Sverige i ett fåtal uppteckningar från Ångermanland, Västerbotten och södra Lappland. I Finland hittar man den allmänt känd i den svenska traditionen i Österbottens kustsocknar mitt för Kvarken, och på finskspråkigt område är den

allmän, förutom i Österbotten, framför allt i Satakunta, Tavastland och norra Savolax, men träffas dessutom även på några få platser i Karelen. Från ett centrum i det inre av Finland har sägnen sålunda i svenskspråkig form via Österbotten spritts över Kvarken till ett motstående område i Sverige och på finskt språk följt med finska invandrare till Värmlands finnskogar, där den bevarats till våra dagar. Den utgör, liksom även andra "finnbygdssågner", ett belysande exempel på olika folktraditioner med likartade utbredningar inom Sverige, som ej bör förklaras såsom enbart beroende på värmländska arbetsvandringar till och bosättningar i Norrland utan företagen kontroll av eventuell förekomst i Finland.²²

"Ättsagor" från finnbygderna

I den finska folktraditionen i Värmland grupperar sig i en del fall omfattande samlingar av berättelser om de första finska bebyggarnas öden till betydande kretsar av personsågner, som åtminstone i ett par fall visar tendens till utvecklingar erinrande om ättsagor av den typ som förekommer i Norge och på Island. De framträder här som skildringar i muntlig tradition av händelser, som inträffat inom en viss finsk bosättning och knutits huvudsakligen till en enskild person eller i mindre utsträckning till flera medlemmar av en släkt. Deras kärna består av historiskt verifierbara händelser, kring vilka fogats stoff av varierande ursprung, såsom olika slags sågner, föreställningar i värmlandsfinsk folktro, drag av folklig sed och mycket annat traditions gods, som kunnat sammanställas med olika skildrade omständigheter. Exempelen på sådana ansatser och ofullbordade ättsagor träffas inom några få traditionskretsar och ansluter sig till vissa invandrande finnar, som folktraditionen uppfattar som betydande män bland sitt folk under själva kolonisationstiden och vilkas liv och gärningar den håller i minnet. Den bäst sammanhållna av dessa traditionskretsar rymmer en ganska stor samling av sågner och fakta om den välkände fryksdalsfinnen

Hindrik Tomasson Häkkinen, som år 1646 upptog Rattsjöberg i Vitsand. Berättelserna uppehåller sig vid förhållanden och tilldragelser i hans liv och verksamhet från och med uppbrottet från Tavastland med boskap, hustru och broder i följe till ende sonens tragiska slut och hans eget frånfälle på Rattsjöberg år 1669. Därmed lämnar de denna gård och fortsätter med släktens öden på den märkliga gården Mäkkylä (= Mäikylä), belägen överst på ett högt berg i norra delen av Östmark, och tystnar definitivt, när denna gård efter av sägnerna återopade svåra förhållanden och tragiska händelser övergives och blir öde inemot seklets slut. Tyvärr tillåter inte omfånget av denna Häkkinens "ättsaga", det rika innehållet och kravet på jämförelse-material och förklarande kommentar något

Näverflätningen är ett gott exempel på hur inflyttade finnar påverkat svensk folkkultur. Även namnen på vanliga bruksföremål i näver antyder det finska sambandet (finnsäck, finnkass, kont). Den här näverdockan ur Nordiska museets samlingar representerar en ovanligare användning av denna teknik.

översiktligt referat inom ramen för en vanlig artikel.

Likartade traditioner, ehuru av mindre omfattning, berättas även från Värmlands bergslag om Pekka Hakkarainen i Nain och Kristoffer (Risto) Havuinen i Sundsjön, den senare mest känd genom sin och sönernas kamp mot det uppväxande Uddeholmsbolaget, vilken slutade med att deras föräldrade järnindustri och primitivare näringsformer dukade under för en ny och effektivare företagsform.²³ Slutligen hör till denna traditionsart också släkttraditionerna från gården Lindås i Östra Fågelvik samt ett par sägenkretsar om finnarna Juho Veteläinen i Medskogen i nuvarande Södra Finnskoga och Erik Purainen i Purala i norra delen av Östmark, där emellertid berättelserna rätt snart tunnas ut och tystnar oåterkalleligen. I det senare fallet sker detta i och med att finnen bryter upp från sin gård och flyttar till den norska finnbygden, enligt en helt grundlös tradition på grund av fruktan för straff, sedan han överfallits av svenskar och råkat skjuta ihjäl en av dem. Detta är endast en sägen, som fästats vid hans namn. Han bodde tvärtom i godan ro på sin gård från upptagningsåret 1647 till 1679, då han sålde hemmanet till en svensk bonde, enligt domboken för 34 daler silvermynt, två eketunnor bjugg och tre kvarter råg i övergåva.

"Finnkrigen" i sägen och verklighet

I framställningar av finnbygdernas historia möter man den uppfattningen, att de invandrande finnarna, som till en början mottagits välvilligt av myndigheterna och den svenska befolkningen, efterhand började betraktas med en ovilja, som snart övergick till svåra förföljelser. Finnarnas svedjebruk förbjöds, svedjerågen framtogs dem och deras gårdar brändes. De betraktades som rättslösa, varför de jagades från trakt till trakt och saklost kunde dödas av de svenska bönderna. Fullkomliga hetsjakter anställdes, som ibland slutade med regelrätta drabbningar med ett flertal stupade osv. Finnarna å sin sida rotade sig samman

och svarade med försåt i skogarna och svåra våldsdåd, och på så sätt uppstod i de områden, där de båda befolkningarna gränsade till varandra, ett fullkomligt osäkerhetstillstånd med ständiga slagsmål, dråp, mordbränder och oavblåtliga småkrig i de djupa skogarna under långa tider av 1600-talet.

Man skulle vara böjd att tro, att framställningar av detta slag borde höra till undantagen, men så är icke fallet. Att man farit hårt fram med finnarna har tvärtom blivit en ganska allmänt godtagen sanning alltifrån senare hälften av 1800-talet till följd av C A Gottlunds frenetiska framhållande av myndigheternas och den svenska allmogens förföljelser av skogsfinnarna, artiklar av G Djurklou m fl och framför allt P Nordmanns avhandling om finnarna i mellersta Sverige, som i dessa frågor blivit ett rättesnöre för en lång rad forskare och skribenter fram till våra dagar.²⁴ Finnförföljelserna har även behandlats skönlitterärt i en mängd romaner och noveller tex av Gustaf Schröder, Sven Rosendahl, Jol Strand (Hjalmar Ljunggren), Helmer Linderholm m fl, varigenom föreställningar om "finnkrig" och blodsdåd spritts till en vidare allmänhet och blivit grundmotiv i en sorts finnbygdsromantik, som även färgat den folkliga sägenverksamheten.

Denna historieskrivning verifieras alls icke av källornas vittnesbörd. En grundlig genomgång av den betydande mängd av arkivhandlingar, varur uppgifter om finnarnas bosättning står att hämta, ger i stället vid handen, att man ensidigt utnyttjat ett alltför ringa och lokalt begränsat källmaterial och därigenom missförstått 1600-talets nybyggespolitik och av ekonomiska och sociala skäl föranledda stadganden. Därtill har man som historiskt källmaterial okritiskt använt sägner av högst varierande ursprung liksom även mycket dubiösa och förvanskade yngre skogsfinska folktraditioner, framför allt från Värmlands finnbygder. Det rör sig med andra ord, som nedan (s 61 f) avslutningsvis ytterligare belyses, om en historieskrivning, som med allt fog måste bedömas såsom mycket otillförlitlig.

Alla tillgängliga fakta visar i stället med all önskvärd tydlighet, att man råkat förblanda begreppen assimilation och förföljelse. Man kan konstatera, att det tidigt uppstod gott samförstånd mellan finnarna och den svenska befolkningen, och det råder ej heller något tvivel om att finnarna under kolonisationstiden behandlats korrekt av myndigheterna, som oavbrutet strävade efter att forma den finska bosättningen till en bärkraftig bygd i enlighet med tidens lagar och förordningar. Från statens sida avsåg koloniseringen av utmarkerna framför allt att skaffa kronan intäkter genom nya hemman och skattetorp. Bestämmelserna gick därför ut på att vidmakthålla bolbyarnas skatteförmåga, liksom att inte tillåta nybebyggelser, som ej gjorde skäl för ett fjärdingshemman och därmed kunde ge upphov till ett skogsproletariat.²⁵ Härvid medverkade till stadgandenas utformning i hög grad även trycket från ett redan existerande lösfolksproblem, som alltmera förvärrades genom förrymda knektar, missdådare och tillskott från den av de svenska byarna avsöndrade underklassen. Tillämpade på finnarna drabbade dessa bestämmelser de sk dreftefinnarna, huskarlar och annat lösfolk, som – liksom fallet tidvis var på sina håll i Finland – nyttjade ett ohejdat och ambulerande svedjebruk utan att bosätta sig, däremot icke den lagligen nedsynta och bofasta finnbefolkningen. Likaså gjordes även uttryckligen undantag för de finnar som årligen arbetade som säsongarbetare och reste hem med sin arbetsförtjänst, dvs de sk vinterliggarna, liksom självfallet för de finnar som upptagit torpställen i enlighet med bestämmelserna för nyodling. Att man i stället var mån om dessa sistnämndas vistelse i landet, framgår av bestämmelsen, att man skulle förvissa sig om, att de lagligen ville fortsätta att uppbygga och hävda sina gårdar, så att de framdeles kunde skattläggas och införas för viss ränta i jordeböckerna.

Att beteckna finnen som rättslös överensstämmer ej heller med de verkliga förhållandena. Han hade tidigt egna nämndemän vid tinget, så tex i Karlskoga och

Fryksdals härad i Värmland, och i trakter med stor finnbefolkning, som vid Hällefors häradsrätt i nordvästra Västmanland, kunde nämnden tomt bestå av tio finnar och två svenskar – och man kan inte med fog påstå, att han ej fick sin rätt med oväld enligt gällande lag. Tvärtom finnes exempel på att man strikt följde lagens bestämmelser, även då finnar begått olagliga handlingar och som följd härav utsatts för oförrätt i en eller annan form från svensk sida. För övrigt synes finnarna själva inte ha ansett sig rätts- och laglösa på skogarna. De uppmärksammade tvärtom mycket snart den svenska rättsordningens möjligheter och fördelar och visade sig inom kort flitigt inför domstolarna med allehanda klagomål, antingen mot andra finnar i arvstviser, gräl om svedjemarker, slagsmål, dråp osv, eller mot svenskar om utmarker, rågångar, slåttrar osv. I intet fall kan man med skäl påstå, att finnen förvägrades sin rätt. Allt tal om skogsfinnarnas rättslöshet bottnar otvivelaktigt i djup okunnighet om vad källorna har att förmäla.

Likaså måste man inlägga en bestämd gensaga mot påståendena, att finnarna saklöst kunde ihjälslås av svenskarna och att dylika dåd ledde till hämnreaktioner med kravet liv för liv. När en författare ger en sammanfattning av de gängse framställningarna med att säga, att man ”för hårt fram med finnarna. Man gjorde upp sitt gamla groll från jaktstig och slätteräng med lodbössa och yxa, långa tider sov man med vapnen laddade, och mötte varann vid svedjorna med stora uppbåd av folk. Det finns gott om protokoll över knivhugg, rån och bösskott och gott om domar liv för liv”, då har han i några få satser komprimerat en historieskrivning, som i osannfärdighet söker sin like.²⁶ Källorna talar synnerligen kompakt emot dylika utsagor. Det finns ingalunda gott om domar över knivhugg, rån, bösskott och mord. En genomgång av 1600-talets samtliga domböcker för hela Mellansverige har sålunda tecken beträffande dråp och mord inbringat endast sju fall, där svenskar och finnar varit kontrahenter. Av

dessas är tre dråp i fyllan, och endast ett av de övriga kan anses stå i samband med en motsättning mellan svensk och finne, nämligen ett gräl om jakträtt. Det stora antalet fall av slagsmål och dråp – och sådana gives många under detta århundrade – hör däremot hemma i svenskars och finnars inbördes uppgörelser. Vad författaren i övrigt summerar i de ovan anförda meningarna, torde närmast kunna betecknas som ett extrakt, pressat ur gängse skildringar och sägner om motsättningar mellan svenskar och finnar, möjligen även med påverkan från stämningen i vissa skönlitterära arbeten med motiv från finnbbygderna.

Att med tiden nybyggespolitiken radikalt förändrades får naturligtvis inte, som såväl folktraditionen som forskningen gärna velat framhålla, göras avhängigt av eller ses som ensidigt riktat mot de finska nybyggarna. När medeltidens naturushållning började vika för nya ekonomiska idéer, blev anläggande av nya skattetorp en fråga av underordnad betydelse för regeringen. Dess intresse vändes nu först och främst mot bergsbruket, som i enlighet med den merkantilistiska uppfattningen började inriktas på högförädlade produkter såsom det för staten mest lönsamma exportobjektet. Med anledning härav samt tillfölje en av kontinentala idéer och erfarenheter påverkad rädsla för skogsbrist och därav beroende prisfrågor – kolet för järnframställningen fick inte bli för dyrt på grund av långa kol- och virkestransporter – stadgades i de nya skogsordningarna år 1647 och 1664 förbud mot svedjande. Bestämmelserna härom gällde sålunda svedjandet över huvud såsom ett ur nationalekonomisk synpunkt direkt skadligt näringsfång och riktade sig inte speciellt mot finnar. Att svedjningsförbudet drabbade finnarna relativt hårt berodde givetvis på att deras odlingsteknik byggde på svedjandet och hade ingenting att skaffa med någon planmässig förföljelse av denna folkgrupp. Förbudet var för övrigt lika impopulärt bland de svenska bönderna och drabbade även dem ganska kännbart, eftersom de vid denna tid svedjade lika flitigt som fin-

Gammal rökstuga i Fjolperstorp i Ostmarks socken. Det var den sist bebodda rökstugan i Värmland och blev öde så sent som 1969.

narna. En genomgång av domböckerna för exempelvis Värmland rörande de rannsakingar av svedjandet, som anställdes efter tillkomsten av 1647 års skogsordning och till följd av denna, visar sålunda, att i hela landskapet utom Fryksdals härad 167 svenskar men endast ett par tiotal finnar drabbades av skogsordningens bestämmelser. I Fryksdalen, där ingen särskild rannsaking kom till stånd, fälldes 60 svenskar och 34 finnar för olaga svedjande under en 30-årsperiod kring tiden för de båda skogsordningarna. Ur protokollen från de anställda råfsterna kan som exempel på proportionerna av straffen för finnarnas och svenskarnas svedjande anföras från Jösse härads ting år 1647, att 7 finnar bötfälldes för olaga svedjande, medan samtidigt 37 svenskar fälldes för samma lagöverträdelse. Från Värmlands bergslag har vidare ett domslut i 1655 års dombok framhållits som exempel på en råfst med finnarnas svedjande, varvid över 40-talet perso-

ner straffades med böter. En undersökning av de inblandade personernas härstamning visar emellertid, att möjligen någon enstaka finne fanns med i denna skara men att det annars var frågan om svenskar och valloner.²⁷ Att svenskar i så stort antal drabbades av straff, synes ha berott på att deras svedjande förödde marker, som låg nära till bys eller berörde skogar, som var mera välbelägna för transporter till gruvor och bergverk, medan finnarna – åtminstone under själva kolonisationstiden – svedjade längre ut på ödeskogarna. För övrigt bör man observera, att skogsordningarnas stadganden på grund av den allmänna ovilja, som de uppväckte, inte sattes i verket i full utsträckning och att de med tiden även mildrades i sina formuleringar. Från början torde de också i mångt och mycket ha avsetts att vara ett skrämskott för den lösa befolkningen på skogarna. Om man fattar dem som ett utslag av förföljelse mot hela den finska befolkningen, har man begått

samma försyndelse som den nitiske landshövdning varnas för, som på en förfrågan om en viss bestämmelse gällde bofasta finnar, av regeringen fick uppmaningen att rätta sig efter mandatet, "icke extenderandes det vidare än det i bokstafven lyder".²⁸

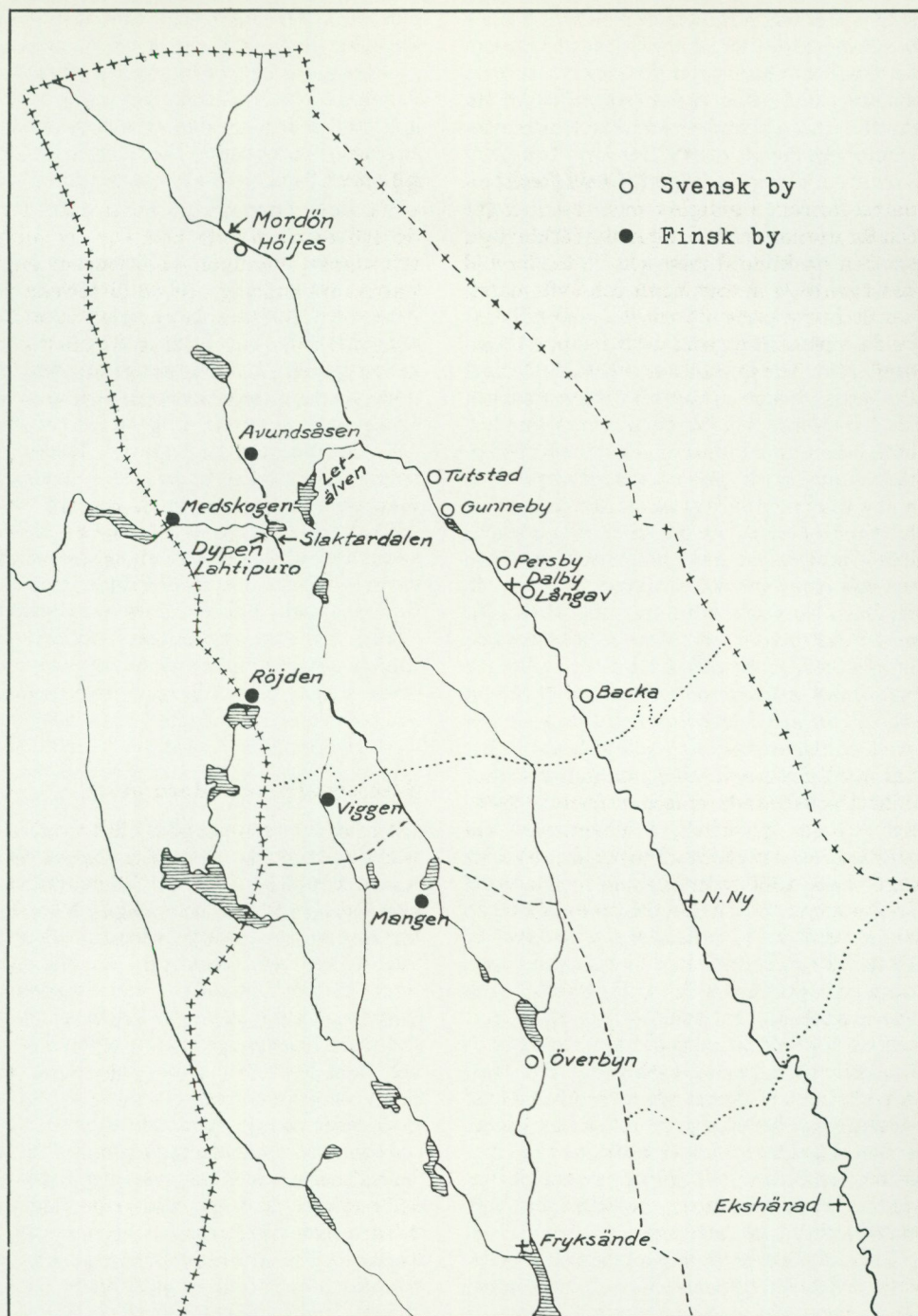
Även om myndigheterna behandlade finnarna korrekt i enlighet med tidens lagar och förordningar, är det ganska förklarligt, om den enskilde finnen icke alltid förstod den egentliga anledningen och syftemålet, när de begränsade ett alltför hejdlöst svedjande, uppställde vissa krav för skattdläggning eller ingrep mot det rotlösa folket på skogarna. Redan språksvårigheterna kunde härvidlag utgöra tillräckliga hinder, bortsett från de möjligheter till missförstånd som låg i själva kontakten med en helt annan samhällstyp än den han var förtrogen med i sitt hemland. Under sådana förhållanden fick den enskildes kontroverser med grannar och myndigheter, när de återberättats och omtolkats i traditionen, med tiden ganska lätt sägnens fasta form. Innehållet i denna blev gärna tendentiöst och kom att handla om övergrepp och förföljelser. I de sägenkretsar om förföljelser och mord på finnar, som sålunda uppstod, bakades in allehanda vandringssägner och inte minst förvanskade episoder från 1600-talets många gränskrig i Värmland. Vid gränsen i väster rådde ofredstider praktiskt taget hela 1600-talet igenom, och i varje fall hela den tid, då den finska kolonisationen ägde rum i gränsbygderna. Vid de förklarade krigen med regelrätta krigshandlingar, de sk fejderna under krigen med Danmark-Norge 1643–1645, 1657–1660 och 1675–1679, respektive Hannibals-, Krabbe- och Gyldenlövefejderna, förhärjades och brändes nära nog alla finnbyar på de västra älvdalsskogarna och vidare söderut längs gränsen. Under de lugnare perioderna däremellan rådde ofta en pyrande oro med smärre gränsbråk, partigångeri och privata rövartåg fram och åter över gränsen. Det är klart att dessa krig och oroliga tider måste ha lämnat efter sig minnen; som i form av krigsskildringar och sägner levat kvar i folkets fantasi. Att det också

utbildats en historisk sägenkrets med gränskrigen som kärna, är känt av sägenrester och omvittnat i äldre litteratur, men det är en traditionskrets, som i grund splittrades och upplöstes, i och med att gränskrigen förlorade aktualitet och allt intresse under de långa fredstiderna. Där emot fanns i bygden ett annat friskt levande och dominerande komplex av minnen och sägner, nämligen traditionerna om finnarnas invandring och de historiska minnena från de stora finnbygdernas anläggning och vidare utveckling. Till detta komplex sögs och anslöt sig enligt intressedominansens lag de kvardröjande sägenresterna och dunkla minnena av gränskrigens nära nog helt förgätna härjningar. Genom kontakten med och upptagandet av dessa främmande element stördes utvecklingen av de finska bosättningstraditionerna, som förvrängdes eller splittrades genom anpassningen till det nya materialet. Det är en process som ibland klart kan påvisas, ibland kan betecknas som sannolik och ibland åter endast kan anas i sägengrupper med en mer eller mindre egenartad komposition.

Slaktardalen och Mordön

Ett utmärkt exempel på dylik traditionsutveckling erbjuder de fridiga sägenkretsarna om striderna i den sk Slaktardalen vid sjön Dypen i Södra Finnskoga i Värmland; namnet är en folketymologisk tolkning i anslutning till sägnerna av det finska ortnamnet Laht(i)notko, eg Vikdalen, en dalsänka som genomflytes av bäcken Laht(i)puro, Slaktarbäcken, eg Vikbäcken; ordet laht(i) har i värmlandsfinnskan dels urspr betydelse "vik", dels som låneord även betydelsen "slakt". De mycket utförliga sägnerna med många varianter, liksom den synnerligen invecklade sägenbildningen, kan utredas i detalj steg för steg, men detta kräver alltför stort utrymme för att här kunna refereras annorlunda än i yttersta korthet och endast med en antydning om de viktigaste huvuddragen.

I senare folktradition, upptecknad i ett

Karta 2: Skådeplatserna för traditionerna om Slaktardalen och Mordön.

flertal mer eller mindre utförliga versioner och även återgiven i tryck av den norske finnbygdsforskaren och skriftställaren Olaf Lindtorp, berättas om en stor drabbning mellan finnar och svenskar från Dalby, som samlat sig för att utrota finnarna från sina skogar.²⁹ Vid sjön Dypen skedde en sammanstötning, och där stupade ett tjugotal finnar, som efter drabbningen sänktes ned i sjön. En bäck invid vilken striden ägt rum, kallades efter denna händelse Slaktarbäcken, och en djup dal som den genomflyter, fick namnet Slaktardalen. En holme i sjön, invid vilken de fallna finnarna sänktes ned, fick enligt några uppteckningar benämningen Mördarön. Några finnar, som lyckats komma undan, samlade genom röksignaler ihop finnar från ett större område till en by Viggen längre söderut, där de lade sig i bakhåll, ledda av en skicklig anförare. När en av de anryckande svenskarna med sin yxa slog ihjäl en gammal gumma, som på hans begäran hämtade upp vatten åt honom ur en av byns brunnar, gick finnarna till anfall. Svenskarna nedgjordes till sista man, även deras anförare som räddat sig undan men blivit infångad, och en stor sved fälldes över de stupade och antändes, varigenom alla spår av striden utplånades.

Med tillhjälp av en mängd kriterier kan denna sägen följas bakåt i tiden genom traditionen under hela 1800-talet till en utförligt nedtecknad berättelse i den finländske studenten Carl Axel Gottlunds dagbok från hans resa i Värmlands finnskogar år 1821.³⁰ Från denna skildring åter når man utan svårighet fram till traditionens kärna och ursprung, som visar sig utgöras av ett hösten 1648 timat dråp på samma plats vid ett gräl mellan två jaktsällskap. Den versionen har emellertid inte den avlägsnaste likhet med den sentida stridsskildringen, och sambandet dem emellan skulle inte kunna anas utan tillhjälp av de mellanliggande traditioner, som klargör den häpnadsväckande utvecklingen.

De utförliga protokollen vid ting i Älvdals härad den 29 januari och 17 september 1649, som refererar omständigheterna vid dråpet, meddelar, att tre finnar från finn-

byn Mängen i norra Fryksdalen på senhösten 1648 hade följt ett älgspår ända från svensksbyn Överbyns marker i Fryksdalen norrut genom älvdalsskogarna upp till Höljes i norra Klarälvdalen, en sträcka på bortåt sju mil fågelvägen. Där hade de nedlagt älgen och med sitt byte anträtt hemfärden men slagit läger på en plats, som av beskrivningen att döma varit belägen invid sjön Dypen. Till deras eld kom åtta bönder från byarna Backa, Långav, Persby, Gunneby och Tutstad i Dalby socken, sedan de anträffat och följt finnarnas spår. Svenskarna fick slå sig ner vid lägerelden, men under natten, sedan man gått till vila, uppstod slagsmål, varvid en finne blev ihjälslagen, en annan illa blesserad, medan den tredje tillkallade hjälp från hemmet i Mängen. Målet avdömdes den 20 mars 1651, varvid slagsmålet med finnarna och dess följder kom att kosta bönderna den avsevärda summan av 388 daler, medan en finne fick böta 12 daler för olaga älgskytte.

Med dombokens redogörelse visar Gottlunds nedteckning i dagboken nära frändskap: finnar från Mängen, som jagar på skogarna och slagit läger vid en bäck invid sjön Dypen, blir i sömnen överfallna av svenskar från Höljes. Detaljer i slagsmålet stämmer överens med skildringen från 1600-talet, men verkligheten har också börjat omvandlas: finnarna är fyra till antalet och av dem blir tre ihjälslagna. Någon jakt vid Höljes är inte bekant, men som en reminiscens av denna säges svenskarna vara hemma från denna ort. En hop beväpnade finnar uppbådas, men svenskarna kommer undan; bäcken och sjön vid platsen för dådet kallas Lahtipuro (Slaktbäcken) och Lahtijärvi (Slaktsjön), och berättelsen är i vissa från dombokens version avvikande detaljer påtagligt tendentiös.

Nästa led i traditionens utveckling träffas i Maximilian Axelsons skildringar från 1850-talet.³¹ Här har stark omgestaltning inträtt, samtidigt med att nya motiv tillkommit. Vid Höljes har en strid mellan svenskar och finnar utkämpats, där en mängd finnar dödats vid en ö i Klarälven, som efter denna händelse kallas Mördarön.

De efter striden överlevande finnarna har flytt söderut och bosatt sig vid sjön Dypen. Dit kommer en hop svenskar och får nattkvarter. De dödar finnarna svekfullt i sömnen, och härav får platsen namnet Slaktardalen. En tydlig reminiscens av nattlägret vid lägerelden går här igen i sägnen, likaså en dunkel hågkomst av något samband med Höljestrakten, men till detta knyts ett icke dithörande motiv, striden vid Höljes och Mördarön. Detta åter är en förvanskning av en verklig händelse, som i korthet omnämnes av Axelson och utförligt skildras i domboksprotokollen från tingen den 8 mars och 29 november 1652 i Älvdals härad, enligt vilka en finsk björnjägare år 1649 blir ihjälskjuten av en norsk skogsgångare och begravd på en hög ö i Klarälven, en ö som än i dag bär namnet Mordön. Till det dunkla minnet härav – eller till terrängnamnet – har sedan traditionen

knutit en lika dunkel hågkomst av norr-männens skövlande av en närbelägen finnby under ett av 1600-talets många gränskrig.

Efter Axelson kommer närmast i tidsföljd i traditionens utveckling sägnerna i de Segerstedtska uppteckningarna från 1880-talet.³² Även här finns stridsskildringar. Svenskar från Dalby, som ser rök från finnarnas läger i en dal vid Dypen, angriper dessa, dödar sex personer och begraver dem i dalen. Mördaröepisoden finns även med, ehuru i kortfattad form, men utförligare tillkommer i stället en fortsättning på händelserna vid Dypen. Efter dråpet på de sex finnarna drar svenskarna söderut till finnbyn Røjden och dödar folket i byn. Endast en finne räddar sig undan söderut till Mängen och uppbådar folk, som skjuter ihjäl ett flertal svenskar. Detta är tydligen ett minne av det ursprungliga sambandet

Sjön Dypen i Södra Finnskoga, Värmland, sägnernas Slaktsjön (Lahtijärvi). T.v. i bildens mitt ses den ö i sjön, invid vilken enligt sägnerna finnar som stupat i strid med svenskar sänkts ned i sjön.

med Mangel, medan massakern vid Røjden är en våldsam uppförstorad sàgen om norr-männens förstörande av byn år 1679 under kriget med Sverige.

Sågnernas disjuncta membra samlas till sist av Gustaf Schröder till en bred och fast komponerad skildring i hans roman "Örjan Kajland och hans pojkar" (1893), där han i ett förord säger sig ha sammanställt de berättelser och "sagor" han hört och bevarat i sitt minne. I stället för striderna vid Høljes och Mørdarøen berättar han hur en by uppe i norr, Avundsåsen, härjades och brändes av dalbysvenskar (dvs egentligen en krigssågen om norrännens anfall på byn) och inför i handlingen den i många sägner frejdade Vedalajnen (i verkligheten den förste bebyggaren vid Medskog år 1652) som finnarnas anförare jämte sin speciella romanhjalte Pekka Huskoinen (i realiteten en berömd bjørnjägare från slutet av 1700-talet och början av nästa århundrade). Enligt Schröder fortsattes striderna vid sjön Dyphen, där en hop finnar jämte kvinnor och barn överfalles av svenskarna, som bränner deras läger och dödar alla utan misskund. Platsen får till följd av detta blodiga dåd namnet Slaktardalen. De gamla sågnernas förbindelser söderut bygger han ut till ett nytt stort avsnitt, i och med att han i stället för flykten till Mangel eller byn Røjden förhärjande för samman sågenrester om norrännens skövlande av finnbyn Viggen år 1679. Mot denna by går svenskarnas fortsatta härjningståg hos Schröder. Finnarna följer dem nära i spåren, överfaller den grupp som satts att vakta den vid Slaktardalen rövade boskapen och återtar denna (en inte ovanlig sàgen från gränskrigens dagar, som återfinns t ex just bland traditionerna om norrännens anfall på den nyssnämnda byn Avundsåsen), varefter de skyndar före svenskarna till Viggen och lägger sig i försåt vid byn. När svenskarna samlat sig vid byn och en av dem med ett yxhugg dödar en gumma, som vid en brunn hämtar upp vatten åt honom, ger finnarnas anförare signal till anfall. I den följande striden stupar alla svenskarna. Även deras anförare, som stuckit sig un-

dan, blir gripen och ihjälslagen, och i ett ofantligt bål brännes de fallna och utplånas alla spår efter striden.

Därmed har vi nått fram till de strids-skildringar som i sentida tradition berättats med samma uppbyggnad eller såsom enstaka episoder och som återfinnes i framställningar med anspråk på sannfärdighet eller bidragit till grundsynen i skönlitterära arbeten med finnbygdsmotiv. Denna förunderligt sammanvävda sågenkrets om händelserna vid Slaktardalen, Mordön och Viggen är ett skolexempel på hur folkliga traditioner kan förölyckas under ogynnsamma omständigheter. Den har uppbyggts kring en ursprunglig kärna av tvenne mord på ganska skilda håll, och kring denna har samlats motiv från gränskrigen och rester av andra splittrade sågengrupper. Till sist har också materialet koncentrerats så, att stridssågnerna från Høljes och Mordön fallit bort som självständiga delar av händelseförloppet. I vissa sägner har Mordön i stället i namnformen Mørdarøen fattats som benämning på den ö i Dyphen, där de i drabbning med svenskarna stupade finnarna skulle ha sänkts ned i sjön. Enligt vanliga episka lagar har också manfallet förstörats: i dessa sentida sägner är det ett tjugotal eller en inte närmare angiven större mängd finnar, som anförts åt sjöns djup, mot den ende ihjälslagne finske älgskytten på senhöstnatten år 1648.

Viggans bod och Røvarstenarna

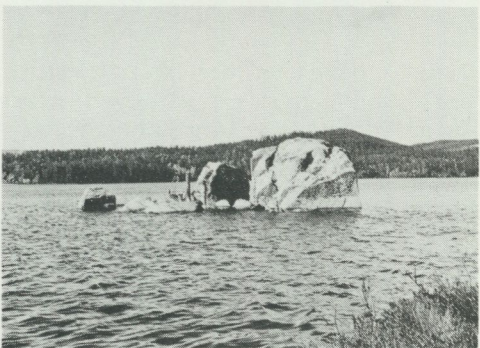
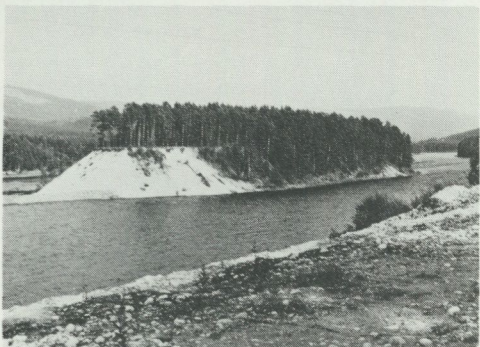
En annan till omfattningen mindre sågen-grupp, som är känd under de gängse benämningarna Viggans bod och Røvarstenarna, plågar ofta åtfölja traditionerna om Slaktardalen och Mordön. Tillsammans med dessa har den varit av största betydelse för utvecklingen av de folkliga föreställningarnas och – inte minst i Finland – många till historisk sanning syftande skildringars uppfattning om svåra förföljelser av de finska kolonisatorerna i Sverige. Den sàgen, som här utgör kärnan, skildrar hur finnar, som slagit sig ned vid sjön Boviggen i nordligaste Vitsand, blev angripna av svenskar.

De hade byggt sig en bastu vid sjöstranden och bodde i den. En kväll eldade de därinne, så att det blev varmt och gott, och då sade en av dem: "Nu är det varmt i Viggans bod". Svenskarna, som stod utanför och hade satt en stötta mot dörren, hörde detta och svarade: "Ändå varmare skall det bli!" varpå de tände eld på bastun. De innevarande sökte förgäves komma ut genom dörren, men en man som lyckades tränga sig ut genom bastugluggen, kastade sig i vatt-net och simmade utåt sjön. Där kröp han upp på ett par stora stenar ute i sjön, men blev skjuten, så att han föll död ner i vatt-net. Stenarna, vilka i somliga varianter också uppges ha utgjort tomt för bastun, kallas ännu för Rövarenstenarna. Ett barn, som skickades ut till svenskarna genom gluggen, för att de skulle taga vara på det, kastades in i lågorna tillbaka, och ingen av finnarna kom sålunda undan med livet. Denna sägen finns i en mängd uppteckningar ända från våra dagar och bakåt i tiden till C A Gottlunds resa i Värmland år 1821, och man har därför stora möjligheter att studera dess utveckling.³³ Gottlund kallar invånarna i Viggans bod endast "skojare och rövare", men i somliga av de äldre sägnerna sägs de ha varit lösfinnar som rövade och plundrade, så att även de bofasta finnarna blivit uppledsna på dem, varför till sist Hindrik Häkkinen på Rattsjöberget begav sig dit i spetsen för en hop svenskar och ödelade rövarkulan. Även om sägnen i detta fall ingår i Häkkinens "ättsaga" och fått sin speciella utformning för att glorifiera denne, synes den dock återge en historisk verklighet däri att det sannolikt varit fråga om finnar, som slagit sig på att röva och plundra på skogarna. Härom är de äldre belägg på sägnen ense, som över huvud nämner rövarens nationalitet. Somliga äldre sägner meddelar också en annan viktig omständighet, nämligen att de som förstörde rövarkulan och dödade dess invånare, varit norrmän, icke svenskar. Sägner förekommer också i Norge och skildrar där ganska utförligt, hur dessa rövande finnar vid Boviggen en gång härjade ända framme i Berger i Grue.³⁴ Där rövade de boskap

från de norska bönderna och förde den med sig till Sverige. Norrmännen samlade sig emellertid manstarka och följde rövarens spår fram till Boviggen, där de brände dem inne och förgjorde alla på samma sätt som de svenska sägnerna förtäljer. Därefter tog norrmännen igen sina kreatur och drog åter hem till Norge.

Den norska sägnen ger genom sina många exakta detaljer intryck av att stå verkligheten närmast. Troligen var de agerande mordbrännarna norrmän, och möjligen torde sägnen också ha samband med händelser, som inträffat någon gång under år 1659. På hösten detta år meddelade nämligen den värmländske befallningsmannen Gilius Giliusson i en skrivelse till landshövdingen i Örebro, att ett trettio-tal norrmän hade kommit över gränsen till Älvdals härad och gått förbi många finntorp, tills de omsider stannat vid en finneria inne i skogen, vars invånare, som hade rövade och stulit ifrån dem, de utan vidare slog ihjäl. Denna skildring liknar så starkt den norska sägnen om "Viggans bod", att man vågar antaga ett samband, dock med reservation eftersom man inte kan framlägga så detaljerade bevis härför som beträffande sägnerna om Slaktardalen och Mördarön. Ytterligare återstår om detta sägenkomplex blott att tillägga, att – oavsett de tidigare sägnernas uppgifter om de agerandes extraktion och tillhörighet till befolkningsskikt – har de inträffade händelserna i den senare sägentraditionen nästan undantagslöst framställts som ett överfall på hederliga finska bebyggare av en skara hatfulla och fientliga svenskar.

Exempel på dylik utveckling av sägner och sägenkomplex är ingalunda sällsynta i finnbygdens historiska traditioner. På liknande sätt kan åtskilliga sägner om svåra övergrepp mot finnarna reduceras till vandringssägner, feltolkade och ur sitt sammanhang lösryckta krigsepisoder, förstörade dråpskildringar och mycket annat ur den ännu icke stabiliserade finnbygdens vardagshistoria under en orolig kolonisationstid. Till den utformning de fått i den senare traditionen har bidragit inte minst

Överst: Bro över Slaktbäcken (Lahtipuro) invid den plats i Slaktardalen, där enligt traditionen striden mellan svenskar och finnar ägt rum.

Därunder: Den höga Mordön i Klarälven i N. Finnskoga, på vilken en mördad finne jordats 1649. Enligt en del sägner skall i strid stupade finnar ha gravlagts på ön.

Nederst: Rövarstenarna i sjön Boviggen i Vitsand. I sägnerna om den s.k. Viggans bod sägs en finne ha skjutits ihjäl av svenskar, när han räddat sig upp på dessa stenar.

Gustaf Schröders böcker från 1890-talet, såsom "Örjan Kajland och hans pojkar", "Pekka Huskoinen", "Pavo Makkran" och "Finntorpet i Västerskogen", vilka varit flitigt lästa på finnskogen. Genom dessa böcker, vari skogsfinnarna med förebilder från Fenimore Coopers indianromaner framställdes som ett ofördärvat naturfolk gentemot svenskbygdens invånare, förlänades sägnerna, som i de här ovan refererade fallen, en fast, bestämd form och befästes i en ordning och i ett sammanhang som de knappast haft tillförne i folktraditionen.³⁵ I detta skick har sedan sägnerna tillika med varjehandat annat traditions gods levererats åter ur folkminnet och genom en mångfald historiska skildringar, hembygdsböcker, romaner och noveller blivit den allmänna uppfattningens egendom. Det är sålunda ingen tvekan om att det huvudsakligen är Gustaf Schröder, som givit upphov till en landsomfattande legendbildning om förhållandena på finnskogarna i gångna tider och tänt "finnkrigens" vårdkasar på bergen – ty de har förvisso inte brunnit sedan invandringstidens dagar, men väl sedan Schröders.

Ändock måste det medges, att ett frö till denna utveckling förefunnits i den skogsfinnska traditionen före Gustaf Schröder. Där existerade en tendens riktad mot svenskbygdens folk, vilken hade börjat omtolka krigssägnerna och allehanda minnen från kolonisationstiden och vända dem mot svenskarna.

Denna verksamhet inom traditionsutvecklingen på finnskogen kan dock inte spåras synnerligen långt tillbaka i tiden. Hela denna sägenvärld har uppstått först under 1800-talets svåra sociala och ekonomiska misär i Värmlands finnbys och börjar på allvar visa sin tendentiösa karaktär först mot mitten av århundradet. Under denna tid inträder, förutom besvärliga ekonomiska villkor, en från många håll säkert omvittnad kulturell nedgång inom finnskogen. Att en klar gradskillnad mellan svenskarnas och finnarnas kulturella nivå måste framträda är helt naturligt, eftersom finnbygden just under denna den svenska fat-

tidomens svåraste tid hade kommit till en punkt i sin historia, då dess gamla finska kultur började splittras och nivelleras av de alltmer övermäktiga inflytelserna från svenskbygden. De fäderneärvda föreställningarna och elementen i deras andliga och materiella odling ägde ej längre bärkraft, och det nya, som skulle träda i stället, hade ännu inte hunnit tillägnas som fullgod ersättning. Samtidigt med den nödvungna omställningsprocessen till nya livsformer tillstötte den svåra fattigdomen, som i högsta grad förvärrades av det extensiva svedjebbrukets alltmer begränsade livsvillkor och en hart när otrolig överbefolkning. Skogsbyarnas åkerlappar kunde ej ge bröd åt alla, särskilt som en orimligt stor procent utgjordes av obesuttna, ett tillstånd som från somliga finnbygder tvingade ut stora hopar av tiggare till mera besuttna delar av Värmland. Myndigheternas alla åtgärder till hjälp i en allmänt svår tid förslog ej heller långt, inte ens för de allra nödvändigaste timliga behoven. Finnbyggens ekonomiska och sociala misär kunde inte avhjälpas med samhällets resurser under 1800-talet; det blev emigrationen till Amerika som dragligt räddade finnbygden över till 1900-talets sociala och ekonomiska uppbyggnad.

Men denna finska enklav i 1800-talets Fattig-Sverige, som levde i ekonomisk beträngdhet, i av fattigdomen alstrad håglöshet, brist på företagsamhet och en känsla av underlägsenhet och misstämning gentemot den omgivande svenskbygden, den ägde en stor historia, som var oskriven och levde traditionens osäkra liv hos gemene man. En så beskaffad historia kan lätt råka på avvägar, och den gjorde så här under trycket av vidriga omständigheter, social opposition, nationella och sedermera även politiska tankeferment samt en växande vilja att hävda sig – den blev tendentiös mot sin omvärld. Därmed uppkom inom finnbygderna en folktradition om den finska bosättningsens brydsamma villkor och bebyggarnas lidna oförrätter av ogina myndigheter och svensk befolkning, som i viktiga avseenden kommit att vida avvika

från vad historiska fakta ger vid handen. Okritisk användning av denna skogsfinska tradition tillika med missförstånd av 1600-talets nybyggespolitik och dess av ekonomiska skäl föranledda stadganden och åtgärder för att undvika uppkomsten av ett skogsproletariat och av den finska invandringen söka skapa en ekonomiskt bärkraftig bygd har, som ovan s 51 anmärkts, misslett uppfattningen av den finska folkstammens behandling i Sverige och gjort historieskrivningen härom i långa stycken djupt ovederhäftig.

Traditionen och den historiska verkligheten

Här frambragt material från den omfattande sägenverksamheten kring den äldre finska kolonisationen i vårt land har, som ovan antytts, även meddelats i avsikt att i sin mån lämna bidrag till frågan om folktraditionens användbarhet som historisk källa. I en kort sammanfattning av för detta spörsmål principiellt viktiga iakttagelser av materialets beskaffenhet och funktion kan sålunda i allmänhet som ovedersägligt faktum framhållas, att den värmlandsfinska historiska folktraditionen i många fall visar sig vara tillförlitlig och kunna ge exakta upplysningar även beträffande detaljerade historiska förlopp långt tillbaka i tiden och detta ej endast, när den samtidigt uppträder som släkttradition. Äldre traditionsuppgifter härrörande från förra delen av 1800-talet framstår vanligen som tillförlitligare än sådana som meddelats under senare tidsavsnitt. Normalt sker också ständigt en påbyggnad av innehållet i folktraditionen genom upptagande av vandringsäpner, berättelser och uppgifter från andra traditionskretsar m m, varigenom dess tillförlitlighet i många avseenden försämras. Ibland kan den också svårt förvanskas och på ganska kort tid bli helt otillförlitlig, och särskilt inträffar detta i fall, då den under speciella omständigheter råkar få en tendentiös inriktning, varvid den växer i omfång och styrka enligt tendensens krav men utarmas eller under-

trycks i övriga avseenden. Härvid kan även litterära verk, som flitigt blivit lästa av befolkningen, bidra till att förstärka traditionen med nytt stoff och disponera dess innehåll i en viss inriktning.

Under insamlandet av traditionsmaterial och kontrollen av detta i fältet har det framstått alltmåra klart, att omvandlingen och utbyggnaden av traditionskretsarna i mycket stor utsträckning varit ett verk av de förnämsta, ofta på avstånd från berörda händelserna centrum bosatta traditionsbärarna, som ägt ett rikt, från olika håll, däribland även ur litteratur, införskaffat förråd av sägner och annat traditions gods, som de i egenskap av goda berättare förstått att foga ihop till väl sammanhållna skildringar. I motsats härtill lämnade år 1956 en god men till bygdens traditionsvärld helt hänvisad sagesman text beträffande händelserna vid Slaktardalen, som var belägen c:a en mil från hans hem, en stramt korrekt och i formen knapp redogörelse för vad där förevarit, som var helt ovetande om de gångse sägnernas krigsbulleter men mycket bra stämde överens med de verkliga tilldragelserna på hösten 1648.

Den folkliga traditionen kring den äldre finska kolonisationen är sålunda, åtminstone vad beträffar de värmändska områdena, användbar som historiskt källmaterial endast efter noggrann prövning från fall till fall. Den visar sig ej sällan vara tillförlitlig men innehåller mycket ofta även osäkra eller felaktiga uppgifter och kan därför, om den utan kontroll användes som historisk källa, ge upphov till starkt missvisande framställningar.

Till sist återstår att tillägga, att dylika folktraditioner vid sidan av verkliga historiska källskrifter otvivelaktigt måste tillmätas underordnat värde. Annorlunda ter sig emellertid motiveringen för ett lika distinkt omdöme, om man föreställer sig ett sakläge, där traditionerna ensamma är behållna. Åtskilligt av väsentligt värde skulle då i varje fall onekligen stå oss till buds. Och för övrigt, under alla förhållanden måste ovedersägligen medges, att de, nöj-

aktigt kontrollerade och infogade i berörda sammanhang, kompletterar och ger liv och färg åt släta kamerala längder och sakligt torra verifikationer.

Noter

I denna artikel anknyter författaren huvudsakligen till sin numera svåråtkomliga och ofta efterfrågade redogörelse *Invandringar från Finland till Sverige före 1700-talet i verklighet och tradition* (Nordisk utredningsserie 14/70. Migrationen mellan Sverige och Finland. Stockholm 1970). Vissa avsnitt ur denna översikt har, mer eller mindre exakt återgivna, även infogats i framställningen, företrädesvis i syfte att jämte det övriga utvalda traditionsmaterialet förmedla en uppfattning om art och omfattning av folktraditionerna om den finska kolonisationen i vårt land under äldre tid och deras användning som historiskt källmaterial.

- 1 År 1968 talades värmändsfinnskan fortfarande av ett tiotal äldre personer i socknarna Östmark, Vitsand och Nyskoga. Den siste av dessa, en 85-årig man från Östmarks finnbjgd, avled i december 1980.
- 2 Uppgifter av dylik art träffas i *Gustaf I:s registratur*, exempelvis i bd 4, s. 93 (1527), 15, s. 207 (1543), 17, s. 258 (1545), 18, s. 359 (1547), 20, s. 355 (1549), 22, s. 166, 229 (1551), 23, s. 263 (1552) och för övrigt flerstädes.
- 3 K. Vilksuna, *Varpå beror den finske svedjebondens kolonisationsförmåga?* (Värmland förr och nu 1953), s. 18 ff.
- 4 Jfr om den savolaxiska expansionen E. Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, Helsingfors 1963, s. 98 f; A. M. Soininen, *Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa*, Helsinki 1961 (*Historiallisia tutkimuksia* 58), s. 211, 265 f; Dens., *Erämaiden asuttaminen* (*Hämeen historia* 2, Hämeenlinna 1957), s. 9 ff; G. Nikander, *Kulturskeden och bebyggelseformer i Finland* (*Folkliv* 1950-1951), s. 109, samt K. Vilksuna, a. a., s. 19 f.
- 5 Den finska bebyggelsen hejdas på sin väg till norra Värmlands vida skogsbygder av fåbodomarkerna i södra delen av Älvdals härad. Den fortsätter därför rakt åt väster över landskapet och når från västliga utgångspunkter dessa nordliga trakter genom en bosättningsrörelse på utmarker bakom fåbodomorganisationens område.

- 6 Om finnbebyggelsen i Norge se K. Østberg, *Finnskogene i Norge*, Grue 1978.
- 7 E. G. Geijer, *Samlade skrifter* 4, Stockholm 1926, s. 248, 448 ff; C. A. Gottlund, *Läsning för finnar*, Helsingfors 1864, not s. 112 f. – Jfr för övrigt om hithörande hypoteser N.-A. Bringéus, *Gunnar Olof Hyllén-Cavallius (Nordiska museets handlingar 63)*, Stockholm 1966, s. 140 ff.
- 8 Enligt den teori som har mest fog för sig torde de s.k. hackhemsrösen härröra från primitiv lövängsodling på torrmarker. Med åkerbruket har de endast sekundär samhörighet och har ingenting att skaffa med svedjebruket, som deras sammanförande med finsk odlingsmetod skulle förutsätta. Jfr härom M. Sjöbeck, *Närke (Statsbanornas landskapsböcker)*, Stockholm 1935, s. 37 f.
- 9 O. Lindtorp, *Fra finnskogene i Solør og Vermeland 1*, Kongsvinger 1946, s. 11.
- 10 Så antages, säkerligen traditionspåverkat, av t.ex. L. Brodin i *Fryksdalens finnsöcknar*, Filipstad 1923, s. 150.
- 11 Grills Kavala var troligen inte den förste finske bebyggaren i Bogen utan Peder Railan, som dog hundraårig år 1694. Jfr för övrigt R. Broberg, *Invandringar från Finland till mellersta Skandinavien före 1700 (Svenska landsmål 1967, nr 289, [tryckt 1968])*, s. 90, not 2.
- 12 Kammararkivet, *Tull- och accislängder 1595, nr 92*.
- 13 Riksarkivet, *Enskilda ansökningar från 1500-talet, odaterade*.
- 14 Om den betydande samfärdseln och handeln med Stockholm genom bondeseglationen jfr *Kimitobygdens historia, utg. av G. Nikander, 1:1*, Åbo 1944, s. 150 ff. Där lämnas också uppgift på vilken last en år 1708 förlist skuta enligt listan över förlusterna kunde medföra, nämligen bla 13 kor och kvigor, 4 oxar, 3 stutar, 3 svin, kött och fläsk, smör och ost samt 30 famnar björk- och alved. Om 1500-talets seglation på Stockholm, dess omfattning och karaktär jfr G. Kerkkonen, *Bondesegel på Finska viken (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 369, Helsingfors 1959)*, s. 36 ff samt litteraturförteckningen.
- 15 Sägnsens uppgift att Esko Rämäinen var den förste bebyggaren i Digerberg är felaktig. Hans fader Per Persson Rämäinen kom till Digerberg omkr. 1660. Sonen Esko omnämnas första gången 1671.
- 16 I detta sammanhang torde ett påpekande om skogsfinnarnas jakt vara av visst intresse. Att detta näringsfång bör tillmätas stor betydelse framgår med all tydlighet av domböckernas uppgifter om finnarnas jaktfärder och mängden av fällt villebråd. Detta är också omvittnat i senare tids litteratur liksom även i folkminnets uppgifter, där finnarnas stora jaktlycka ofta förknippas med magiska åtgärder. Att finnarna var skickliga jägare behöver ej betvivlas, men det torde härvid även böra observeras, att de genom sitt svedjebruk skapade utomordenligt goda jaktmarker. Till de inne i de stora barrskogarna belägna gräs-, bär- och lövrika svedjorna samlade sig mängder av djur och fåglar, som där med lätthet kunde skjutas eller fångas i snaror och giller. Detta bekräftas också av åtskilliga uppgifter i jaktlitteraturen, så t.ex. mångenstädes i Llewellyn Lloyds och Gustaf Schröders jaktskildringar från Värmland. Även i folktraditionen omnämnas understundom en riklig förekomst av djur på svedjorna. Så berättas t.ex. från förf:s hem i Östmark i Värmland, där man hade stora svedjor på 1880- och 1890-talen, att man på dessa marker sköt mängder med rävar, och att man därifrån när som helst kunde hämta vad man behövde för hushållet av skogsfåglar eller harar, som där började beta redan på den unga rågbrodden.
- 17 Gommolasberget (av släktnamnet Kuhmolainen), på fältkarta 13 C Dalby NV c:a 2 km N riksröse nr 94.
- 18 Hans nedsättningsbrev daterat den 20 maj 1653 är ännu bevarat.
- 19 Om kyrkbyggnadssågnen jfr *Atlas över svensk folkkultur 2:1*, Uppsala 1976, Karta II–III och 2:2, *Kommentar*, s. 37 ff.
- 20 Jfr om jordförvärv genom omfärd J. Ejdestam, *Omfärd vid besittningstagande av jordegendom (Svenska landsmål, årsh. 1946, s. 86–114)*.
- 21 I not 20 a. a., s. 86 f jämte litteraturanvisningar s. 86, not 1–4.
- 22 Om folktroföreställningar med likartad utbredning jfr G. Granberg, *Skogsrådet i yngre nordisk folktradition*, Uppsala 1935, s. 151.
- 23 Om Sundsjöfinnarna och Uddeholm se J. A. Almquist, *Uddeholmsverken*, Stockholm 1899, s. 64–85 o bil. 12; R. Broberg, *Svenskar och finnar i Värmland (Värmland förr och nu 1977)*, s. 58 ff.
- 24 Uppgifter av denna art träffas i ett stort antal framställningar. Här anföres endast några exempel på sådana arbeten från skilda

- tider. – C. A. Gottlund, *Läsning för finnar*, Helsingfors 1864, s. 9 f, 115 ff o. passim; G. Djurklou, *Från Vermlands finnskogar (Land och folk 1873*, s. 241–268, spec. s. 246 ff); P. Nordmann, *Finnarne i mellersta Sverige*, Helsingfors 1888, s. 49 ff; V. Voionmaa, *Metsäsuomalaiset Ruotsissa*, Helsinki 1898; S. Lönborg, *Finnmarkerna i mellersta Skandinavien (Ymer 1902)*, s. 466 ff; V. Salminen, *Skandinavien metsäsuomalaisen vaiheet*, Helsinki 1909; Dens, *Keski-Skandinavian suomalaiset (Oma maa 4, 1923)*, s. 982 ff; E. A. Louhi, *The Delaware Finns*, New York 1925, s. 20 f; C. Grimberg, *Svenska folks underbara öden 2* ([7 uppl.], Stockholm 1926), s. 491 f; L. Madsén, *Finnmarkerna (Värmland, ett storslaget och egenartat landskap*, Stockholm 1946), s. 108 f; O. Lindtorp, *Fra finnskogene i Solör og Vermland 1–3*, Kongsvinger 1946–1954 (speciellt i 1–2); S. Rydenfelt, *Kommunismen i Sverige*, Lund 1954, s. 229; G. de Geer, *Dalkarlssjön*, Stockholm 1957, s. 28 ff.
- 25 Vid upptagande av ett nybygge var det rättsliga förfarandet i korthet uttryckt följande. Sedan finnen erhållit nedsättningsbrev av konungen (eller senare av landshövdingen), skulle häradshövdingen, fogden och nämnden avsyna platsen och avgöra vid tinget, om den låg för nära bolbyn eller i annat avseende var olämplig för bosättning. Kunde nybygge enligt gällande bestämmelser tillåtas, medgavs finnen sex års frihet från skatt, varefter hans torp skulle skattläggas som hemman till det mantal som det kunde göra skäl för. I början gällde skattläggningen 1/4 hemman, men senare kunde även 1/8 hemman tillåtas. Redan tidigt upptogs dock åtskilliga finntorp som 1/8 hemman i jordeböckerna mot gällande bestämmelser.
- 26 L. Madsén, *Finnmarkerna. (Värmland, ett storslaget och egenartat landskap*, Stockholm 1946), s. 108).
- 27 Jfr härom A. Palmqvist, *Om finnar, svedjande och "stämpnor" i Färnebo häradsrätts protokoll 1654–1663 (Bergslagen i ord och bild, 20, 1954)*, s. 12 ff. Om svenskarnas svedjande anmärker S. Lönborg, *Finnmarkerna i mellersta Skandinavien (Ymer 1902)*, s. 470, att "dessa svedde nu själva ej obetydligt".
- 28 Så i skrivelse till landshövding S. Mörner, riksregistraturet 27/10 1637. En liknande uppmaning erhöi landshövdingen över Värmland året före, då regeringen påpekade, att dess mandat om skogarnas utödande genom svedjande icke fick tillämpas på de koloniserande finnarna utan åtskillnad, utan endast avsåg sådant lösfolk, som flyttade från plats till plats och svedjade utan att bosätta sig någonstades.
- 29 O. Lindtorp, a. a. 1, s. 29 ff, 2, s. 20. Sägnera föreligger i uppteckningar, bl.a. av förf. – Traditioner om händelserna vid Slaktardalen mm har även återgivits av V. Voionmaa, *Metsäsuomalaiset Ruotsissa*, Helsinki 1898, s. 29 ff o. 37 f samt av V. Salminen, *Skandinavien metsäsuomalaisen vaiheet*, Helsinki 1909, s. 49 f.
- 30 C. A. Gottlund, *Dagboksanteckningar från en resa genom Värmlands finnmarker år 1821*, Karlstad 1933, s. 366 ff.
- 31 M. Axelson, *Vandring i Wermlands Elfdal och finnskogar*, Stockholm 1852, s. 72 ff; Dens, *Saimi, en dikt ur finnskogen*, Stockholm 1852, inledningen.
- 32 A. Segerstedt, *Finnbefolkningen i mellersta Sverige och sydöstra Norge*. Tvenne band i Vitterhetsakademiens arkiv i Stockholm med årtalen 1888 och 1890, innehållande samlingar av uppteckningar utförda med ledning av utsänt frågeformulär. Det första bandet innehåller 706 blad i folio samt 8 kartor, det andra omfattar 295 folioblad. Till dessa tvenne volymer kommer dessutom en tredje, innehållande fotografier och teckningar.
- 33 C. A. Gottlund, a. a., s. 264.
- 34 O. Matson, *Fra Solørs finskog (Norvegia 2, 1908*, s. 35 f).
- 35 Gustaf Schröders skildringar får på ett högst försåtligt sätt sken av historisk tillförlitlighet genom hans historiska inledningar, i texten inskjutna hänvisningar till faktiska händelseförlopp, utdrag ur domböcker m.m. och, som i romanen *Finntorpet i Västerskogen*, Stockholm 1899, ett additament med utdrag ur Segerstedts samlingar.

Summary

Early immigration from Finland as told in history and tradition

The main interest in early Finnish settlements in Sweden has been in the Finnish forest settle-

ments in Värmland, which survived until recent times, whereas inadequate attention has been

paid to even earlier Finnish populations. Finns immigrated to our country as early as the Middle Ages. From the 1330s there are records of nearly 600 Finns, chiefly from towns in central Sweden – Stockholm, Arboga, and others – but also from the countryside, with a strong concentration in the Uppland farming districts. A group of Finns settled also as miners round Stora Kopparberget in Dalecarlia.

In the reign of Gustav Vasa immigration from Finland continued, thousands of Finns then settling as tenants, peasant proprietors and in various kinds of work in the central farming areas of the country; again chiefly in Uppland with more than 400 Finns, and as far down as Småland and the island of Öland. There was a heavy increase of immigration to the mines and ironworks, and a large number of Finns settled at the Sala silver mine and in the mining districts in Dalecarlia, Västmanland and eastern Värmland. The immigrants during that period, as in the Middle Ages, were from the west of Finland; they sought work and a livelihood in the central parts of Sweden where work was to be had but there was a lack of labourers, whereas the reverse situation existed in Finland.

In the 1570s a powerful new wave of immigration from Finland started, which continued until the mid-17th century and in due course culminated in the large Finnish settlements particularly in central Sweden and the south of Norrland. They now came largely from the east, from Savonmaa, seeking new land in the Swedish backwoods after having cultivated the wilds in the interior of Finland by clearing and burning over the land for crops. The dates and extent in different directions of this colonization movement from Savonmaa through the central Swedish forest areas until the last primary settlements in northern Värmland around 1660 will be seen from Map 1 (p. 37). In the west they spread outside Sweden as far as the Norwegian mountains.

About the origins of the Finnish settlements and the living conditions of their inhabitants there are many legends and traditions of varying kinds both among the Swedes and the Finns themselves. The Swedish legends tell to a large extent of the peculiar way of life, customs and beliefs of the Finns. There are old legends of migrations, partly of a mythical character, and of the Finns as the primeval aborigines of Sweden. Much of the very extensive treasure of traditions of the forest-dwelling Finns has a very varied content of historical facts, legends, and every

kind of traditional element relating to the places of origin in Finland, immigration periods, routes, places of settlement and land acquisition, and to the form of life in the new home-country. Apart from mythical motifs, legends of migration, folk-beliefs, uncheckable memories from the local annals, etc., a very considerable part of the content can be verified as historically reliable facts. Examples are, in particular, the history of farms and villages and the collections of personal legends which in some cases may appear as important beginnings of ancestral myths based on verbal family traditions.

Numerous legends from Värmland and narrations and literary works based upon them tell of animosity, repression and severe persecution of the forest-dwelling Finns by their Swedish neighbours and overlords. Such statements are by no means confirmed by the archival source material. All facts demonstrate, on the contrary, that from an early stage there had been a good neighbourliness between the Swedish and Finnish ethnic groups and that the authorities, whose intentions were to form the Finnish immigration into viable settlements, impartially accorded to the Finns, who had their own jurors ("nämndemän") at the court, their rights under the laws and statutes. In various accounts there has been a confusion between the notions of assimilation and persecution, a misunderstanding of the political, economic and social enactments of the 17th century in relation to immigrants, and also an uncritical drawing upon distorted later legends of the Finnish settlements. This applies especially to those legends in which, by combination of the tales of the frontier feuds in the 17th century wars with Denmark and Norway and of the enemy's pillage of the Finnish villages, stories of Swedish outrages against the Finns have been created around a comparatively insignificant event. This has been done, in particular, through the studious reading of Gustaf Schröder's novels, in which the legends are incorporated in contexts which they earlier lacked. In this state they have reverted to and distorted the popular traditions under the simultaneous influence of an economic and social tendency in opposition to the Swedish rural communities. Developments such as these, among others, show that the traditions of the Finnish settlements about events and conditions in connection with the colonization of the forests, which to a large extent nevertheless have appeared fairly reliable, cannot without careful verification be used as historical source.